

ÖREBRO UNIVERSITET
Akademi: HumUS
Kurs: Historia C
VT-2014

"Den arbetsvilliga torparen"

- En studie kring laga skiftes påverkan av torparkontrakten och villkoren vid Bystad och
Karslunds herrgård mellan åren 1870-1900-

Handledare: Christina Carlsson-Wetterberg
Författare: Pär-Marcus Olsson

Innehållsförteckning

Inledning	1
Forskningsläge	2
Jordbruket aktörer	2
Adeln	2
Torparen	2
Backstugusittaren	3
Jordbrukets proletarisering.....	3
Laga skifte.....	4
Teknisk utveckling	6
Torparnas villkor	7
Sammanfattning av forskningsläget	9
Problemställning	9
Syfte	9
Frågeställning	9
Material, källkritik, avgränsningar och metod	10
Metod.....	10
Bakgrund	11
Bystad herrgårds utveckling	12
Karslunds herrgårds utveckling	12
Undersökning	13
Torparnas kontraktsmall och utformning vid Bystad år 1874.....	14
Skillnader mellan torparnas skyldigheter vid Bystad år 1874	15
Torparnas kontraktsmall och utformning vid Bystad år 1879.....	16
Skillnader mellan torparnas skyldigheter vid Bystad år 1879	16
Torparnas kontraktsmall och utformning vid Bystad år 1884.....	17
Skillnader mellan torparnas skyldigheter vid Bystad år 1884	18
Torparnas kontraktsmall och utformning vid Bystad år 1893.....	18
Skillnader mellan torparnas skyldigheter vid Bystad år 1893	19
Torparnas kontraktsmall och utformning vid Bystad år 1900.....	19
Skillnader mellan torparnas skyldigheter vid Bystad år 1900	20
Sammanfattning	20
Torparnas kontraktsmall och utformning vid Karslund år 1870	20
Skillnader mellan torparnas skyldigheter vid Karslund år 1870.....	21
Torparnas kontraktsmall och utformning vid Karslund år 1880.....	21
Skillnader mellan torparnas skyldigheter vid Karslund år 1880.....	22
Torparnas kontraktsmall och utformning vid Karslund år 1890	22
Skillnader mellan torparnas skyldigheter vid Karslund år 1890.....	23
Torparnas kontraktsmall och utformning vid Karslund år 1900	23
Skillnader mellan torparnas skyldigheter vid Karslund år 1900.....	24
Sammanfattning	24
Skillnader mellan herrgårdstorparnas kontrakt vid Bystad och Karslund	24
Resultat	25
Slutsats	28
Referenslista	29

Inledning

I Sverige under 1700 och 1800-talet levde en stor del av den svenska befolkningen ute på landsbygden i byar. De självägande bönderna hade till en början små jordegendomar utspridda inom bygränsen, jorden brukade bönderna ensamma och ibland hjälptes dem åt att bruka jorden. Under 1700 och 1800-talet förändrades den svenska landsbygden. Förändringarna som påverkade den svenska landsbygden var bland annat nyodlingen, skiftesreformerna och användandet av järn till arbetsredskap. Dessa förändringar innebar att det blev mer odlingsbar jord tillgänglig och att den brukades effektivare. Resultatet av skiftesreformerna innebar att många av byarna försvann samtidigt tog några större hushåll över ansvaret om jorden runt byn. Det innebar att övriga familjer i byarna fick flytta och försöka hitta andra sätt att försörja familjen på. Skiftesreformerna medförde även förändringar i samhällsgrupperna, antalet torp minskade samtidigt ökade antalet backstugusittare, vilket ansågs vara samhällets bottenskikt.

Omfördelningen av arbetskraften under 1800-talets mitt var stor, i Sverige beräknades arbetskraft som mindre bönder, torpare och backstugusittare ökat med cirka 30 procent. 1800-talets förändringar inom jordbruket innebar att, storgodsen blev fler i antal, vid storgodsen behövdes det inte längre lika mycket arbetskraft under året, arbetskraften behövdes vid exempelvis vid skördning. I samband med ökningen av obesuttna som utförde arbete vid godsen, så skapades det en rörlig arbetsmarknad och arbetskraft, där obesuttna/torpare kunde försörja sig på tillsammans med små hantverk som de producerade och sålde. Förändringarna som har beskrivits ovan är en del av proletariseringen, många självägande bönder, var tvungna att agera som rörlig arbetskraft och lönearbeta. Det var inte bara jordbruket som förändrades under 1800-talet, skogverksamheten blev större, tekniken förbättrades vid såganläggningarna och exempel på det var under 1840-talet då ångsågar började att användas.¹

I samband med förändringarna och utvecklingen, så ökade befolkningen i landet och Sverige gick ifrån att vara ett importland till att exportera spannmål. Carl-Johan Gadd menar att det delvis berodde på att Sverige klarade av att producera ett överskott genom teknisk utveckling som skedde under perioden. Gadd hävdar att det fanns flera anledningar till att Sverige klarade av att producera ett överskott, det var omstruktureringen av vem som utförde arbetet i jordbruket. Under tidigare perioder drevs jordbruket av människor och djur användes som arbetsredskap, antalet arbetsdjur minskade under 1800-talet.² Jordbruket utveckling under 1800-talet var en av flera faktorer som lade grunden till den agrara revolutionen. När jordbruket utvecklades kunde jordbruket förse alltfler människor med mat, även personer som inte var jordbrukare. Studiens syfte är att göra en lokal studie om herrgårdstorparnas villkor vid två herrgårdar i Örebro län för se om det finns lokala skillnader mellan deras villkor, vilka skillnader det i så fall är och vad skillnaderna kan bero på om det finns några.

¹ Gustafsson, Harald (2007). *Nordens historia En Europeisk region under 1200 år. Studentlitteratur. Lund. s.180-183.*

² Carl-Johan Gadd (2009). *Agrar revolution under två sekel. Stockholm. s.31-37.*

Forskningsläge

Forskningsläget kommer att beröra flera infallsvinklar, jordbruksreformer, teknisk utveckling och torparnas livssituation från slutet av 1700-talet fram till 1900-talet. Då torparna är i fokus för denna uppsats kommer stora delar av forskningsläget att utgå från torparna, exempelvis, hur påverkades torparna av jordbruksreformen laga skifte? Litteraturen som kommer att användas inom forskningsläget är skrivna av: Kalle Bäck, professor i historia, Carl-Johan Gadd, professor i ekonomisk historia, Per Jonsson, var professor i historia och Christer Winberg, var professor i historia. Dessa fyra historiker har studerat jordbrukets förändringarna och hur förändringarna dels påverkade jordbrukarna.

Jordbruket aktörer

Detta avsnitt skall ge en redogörelse för aktörerna, adel, torpare och backstugusittare som var verksamma inom jordbruket under 1700 och 1800-talet.³

Adeln

Adeln var de som ofta hade tillgång brukningsenheter på frälsejord. Den jorden var skattesatt men ökade inte skattemässigt om produktionen vid gården ökade exempelvis genom nyodling, detta innebär att adeln kunde öka marktillgången och produktionen utan att den nya jorden och produktionsökningen beskattades. Adelsmännen hyrde in arbetskraft som brukade skogen, jordbruket och producerade produkter.⁴

Torparen

Torparnas stuga/torpe var ofta byggd ute på eller i närhet av betesmarker, de försörjde sig genom att bruka jorden som tillhörde torpet. Under 1700-talet blev torpen att tillhöra bruk eller storgods, då bruken eller storgodsen köpte marken där torpen tidigare hade byggts. Torparna betalade skatt för åtkomst till torpen, skatten tillföll personen som ägde marken. Under 1700-talet förändrades situationen för torpen i Sverige, det inrättades lagar vilket gjorde att torparna inte längre kunde äga torpen, de blev tvungna att arrendera torpen. Hur stor jorden var som torparna fick varierade, det varierade beroende på hur godsägarna tänkte och vilken region de bodde i.⁵ Det var vanligt att torparna utförde bisysslor och producerade små produkter/hantverk som de sålde till andra exempelvis på marknader. Inbringandet av kontanter vid försäljning av hantverk eller andra bisysslor, kunde bland annat användas till betalning av arrendeavgiften.⁶ Utöver torpen hade de ibland tillgång till olika djur, det varierade beroende på vart torpet var byggt, exempelvis skogsbygd eller slättbygd.⁷

³ Carl-Johan Gadd & Myrdal, Janken (red.) (2000). *Det svenska jordbrukets historia. Bd 3, Den agrara revolutionen: 1700-1870*. Stockholm: Natur och kultur/LT i samarbete med Nordiska museet och Stift. Lagersberg, s. 85ff.

⁴ Hedenborg, Susanna & Kvarnström, Lars (2006). *Det svenska samhället 1720-200 Bönderna och arbetarnas tid*. S.93 f.

⁵ Gadd (2000), s. 87.

⁶ Kalle Bäck (1992). *Början till slutet. Laga skifte i torpbebyggelsen i Östergötland 1827-1865*.

⁷ Gadd (2000), s. 88.

Backstugusittaren

Backstugusittare bestod i början av äldre personer i backstugorna som hade svårt att försörja sig, många hade bidrag som fattigvårdsbidrag. Under 1800-talet kunde även ett tidigare torp omvandlas till en backstuga och när befolkningen växte i Sverige medförde det att antalet backstugor och personerna i dem ökade. Under 1800-talets andra hälft var det inte längre enbart äldre som bodde i backstugorna, i samband med att befolkningen ökade blev alltför yngre personer backstugusittare.⁸ Enligt Gadd var backstugorna belägna i byarnas utkanter, där de hade tillgång till en mindre bit jord. Det fanns även möjlighet till mindre odlingsplatser vid backstugorna för mindre grönsaker. Backstugusittarna var oftast tvungna att arbeta extra, då backstugornas mark inte var avsedd att försörja antalet backstugusittare.⁹

Jordbrukets proletarisering

Under 1700-talet var brukningsenheterna i Sverige små, familjerna klarade att bruka gårdarna på egen hand. Med tiden blev brukningsenheterna större, det ledde till att en del behövde hjälp att bruka jorden av grannar.¹⁰ Från 1700-talets andra hälft och in på 1800-talets andra hälft beräknades cirka 90 % av Sveriges befolkning varit bosatta på landsbygden.¹¹ En bidragande faktor var att kronojord som staten ägde såldes ut billigt från mitten av 1700-talet och framåt.¹² Kronojord var mark som var skatteskyldig, utöver kronojord fanns det frälsejord som ägdes av adeln och den jorden var inte lika hårt beskattad.¹³ I början av 1800-talet förlorade adeln privilegiet om att vara ensam ägare av frälsejord.¹⁴ Nyodlingen och försäljning av kronojord var ett medel för att öka produktionen inom landet och förbättra ekonomin genom att skattepengarna ökade. Kronojord som under den här perioden såldes, hade legat obrukad och inte gett regeringen någon avkastning, skatt indrevs enbart om någon bodde på kronojorden och brukade den. Produktionsökningen som nyodlingen och försäljningen av kronojorden gav var viktig inför skiftesreformerna, det resulterade i att flera sällskap skapades inom landet för att utreda möjligheterna för nyodlingen.¹⁵

Under 1800-talet var nyodlingen dubbel så stor i Sverige vid jämförelse med andra västländer. Nyodling i Sverige var dock inte fördelad jämt inom landet, nyodlingen var mer utbredd i de norra delarna av landet.¹⁶ I samband med nyodlingen genomfördes det tre skiftesreformerna inom jordbruket, storskiftet, enskiftet och laga skifte. Storskiftet genomfördes under slutet av 1700-talet och skulle uppfylla två syften, tegarna skulle slås samman till så få som möjligt och bygemenskapen skulle behållas. I början av 1800-talet genomfördes reformen enskiftet, den innebar en splittring av bygemenskapen, brukningsenheterna slogs samman och ett hushåll tog över brukningsrätten av byns tidigare små brukningsenheter. Enskiftet genomfördes inte inom regioner där naturen/jorden var kuperad eller svårframkomlig till exempel i skogsbygd.

⁸ Bäck (1992), s. 113-115.

⁹ Gadd (2000), s. 90f.

¹⁰ Carl-Johan Gadd (2009). *Agrar revolution under två sekel*. Stockholm. s.51.

¹¹ Gadd (2009), s. 57.

¹² Gadd (2009), s. 61.

¹³ Gadd (2009), s. 63.

¹⁴ Gadd (2009), s. 64.

¹⁵ Stattin, Jan (1980). *Hushållningssällskapen och agrarsamhällets förändring: utveckling och verksamhet under 1800-talets första hälft*. Diss. Uppsala: Univ.

¹⁶ Gadd (2009), s. 67f.

Enskiftet krävde att alla ägare eller boende i byn skulle komma överrens om att reformen skulle genomföras. Dessa reformer ersattes av Laga skifte år 1827 vilket medförde hårdare krav på att brukaren skulle bruka jorden på egen hand. Det innebar att alltfler blev tvungna att lämna byn de bott i och låta en gård ta över jordbruket.¹⁷

Laga skifte

Reformen laga skifte begärdes oftast av bönder som hade stora tillgångar av mark och kontanter, skiftesreformen genomfördes olika snabbt inom landet och de sydliga regionerna genomförde laga skifte snabbast i Sverige. Skaraborg var en regionerna där laga skifte fortskred snabbt, samtidigt fick regionen ekonomiska bekymmer. I Skaraborg avtog skiftesreformens framgång, då laga skifte var kostsam att genomföra, samtidigt drabbades regionen av dåliga skördar. De ekonomiska svårigheterna blev inte fastän det delades ut bidrag från staten för utflyttning av invånare från byarna där reformen genomfördes. När laga skifte trädde i bruk år 1828, ledde det till förändringar gällande stängsellagstiftningen. Förändringen var till storgodsägarnas förmån. Jordbrukarna som angränsade till storjordbruk blev tvungna att bygga hälften av gärdesgårdarna och staketen samt uppsätta hälften inhägnaden, vilket både var tidskrävande och ekonomiskt krävande.

Innan skiftesreformen hade uppsättning av hägnader fördelats beroende på grannarnas storlek på marktillgång. Den nya lagen gällande delad uppsättning av stängsel genomfördes för att det inte längre skulle finnas tvister om vem som skulle sätta upp stängsel. Tidigare uppstod det tvister, då angränsade jordbitar var olika bra, en bra jordbit låg angränsad till grannens sämre jordbit och vem av grannarna borde sätta upp stängsel? Christer Winberg studerade folkökningen mellan 1750-1850 och hur strukturer och sociala skiktningar såg ut mellan olika grupper på landsbygden.¹⁸ Winberg menar att de största delarna av jorden i Dala ägdes av några få storbönder, ungefär 50 %. Denna stora jordandel brukades av gruppen frälsebönder, de försökte behålla jorden mellan varandra någorlunda jämnstora. Detta menar han på förändrades under tidigt 1800-tal, då storgodsen försvann eller minskade i storlek, det resulterade i att frälsebonden mer eller mindre försvann som en social grupp. Den minskade andelen frälsebönder ledde till försäljning av frälsejord, jorden köptes av bondegruppen, som enligt Winberg inte valde att bruka jorden själva. Bondegruppen valde istället att arrendera ut jorden, vilket enligt Winberg ledde till skapandet av den nya gruppen bondearrendatorn. Storbönder använde sig att torpare som arbetskraft, dock menar han på att herrgårdstorpare minskade i antal samtidigt som torparna som lydde under storbönder ökade. Det sista skiktet i denna sociala hierarki hävdade Winberg bestod av inhysesjon och annat tjänstefolk. För denna grupp skedde det en ökning, vilket resulterade i en tre gånger så stort antal backstugor.¹⁹

Kalle Bäck genomförde en studie med fokus på torpare och backstugusittare. Han undersökte hur reformen, laga skifte påverkade torparna i Östergötland. Minskade torpen i antal? Vilka skillnader fanns det mellan torparnas skyldigheter i byar där laga skifte genomfördes och inte

¹⁷ Kalle Bäck (1992). *Början till slutet - laga skifte och torpbebyggelsen i Östergötland 1827-65*. S.31-33

¹⁸ Winberg, C. (1975). *Folkökning och proletarisering: kring den sociala strukturomvandlingen på Sveriges landsbygd under den agrara revolutionen*. Göteborg: E & B (distr.). s, 64-68.

¹⁹ Winberg (1975), s. 189f

genomfördes?²⁰ Bäck studerade även hur Laga skiftet påverkade torparna på slättbygd, skogbygd, små och stora byar. Bäck resultat var att det försvann nittiotre torp mellan åren 1827-1860, samtidigt uppkom det 113 nya backstugor. Bäck menar på att det var skillnad inom slätt- och skogsbygden, fler antal torp försvann inom slättbygden än inom skogsbygden. På slättbygden försvann det 68 stycken torp, samtidigt ökade backstugorna med 55 i antal. Inom skogsbygden försvann det 18 stycken torp och backstugor ökade med 58 i antal. I stora byar försvann 57 stycken torp, backstugorna i de stora byarna ökade med 72 i antal. I de små byarna minskade torpen med 36 stycken och antalet backstugor ökade med 41 i antal. Totalt försvann cirka 30 % av torpen i Östergötland efter Laga skifte och backstugorna ökade med cirka 54 %.²¹ Samtidigt hävdar Bäck att torpen inte alltid minskade i antal inom skogsbygden, anledningar till det var att totalarealen av odlingsbar jord var stor och att jorden var utspridd. Pågrund av att jorden var utspridd i skogsbygden, var det mer givande för bönderna att arrendera ut marken och få betalt i kontanter eller i dagsverk. Att arrendera ut marken var mer lönsamt tidsmässigt, då den odlingsbara jorden låg i kuperade områden. Kuperade skogsområden medförde svårigheter för bönderna att ta sig fram till jorden med djur och redskap som behövdes för att bearbeta skogsområdena. På slättbygden var torparna inte lika efterfrågade, jorden var tillgänglig för bönderna att bruka på egen kraft och med mindre behov av arbetskraft.²² Bäck poängterar att en minskning av torp inte alltid skedde, i en del av byarna ökade antalet torp och andra hade kvar samma antal torp före som efter att Laga skifte trädde i kraft i byarna.²³

Bäck hävdar att det fanns skillnader mellan byarna där laga skifte genomfördes och i byarna där laga skifte inte trädde i kraft. I byarna där laga skifte hade trädde i kraft, där ökade backstugornas betydelse, det var i backstugorna som den billiga arbetskraften fanns och det resulterade i färre antal torp. Bäck konstaterar att hälften av torpen försvann inom ett par år efter att laga skifte hade genomförts i en av byarna, samtidigt ökade backstugorna till det dubbla. I byarna där laga skifte inte trädde i kraft var torpen fortfarande det viktigaste hushållet och det var där arbetskraften fanns. I en av de oskiftade byarna hade torpen ökat med två i antal. Han poängterar dock att backstugorna ökade i de oskiftade byarna, i en av de oskiftade byarna fördubblades nästan antalet backstugor. Bäck hävdar att torpen ändå stod för den viktiga arbetskraften, då det uppstod nya torp i de oskiftade byarna under årens gång, samtidigt som nya torp uppstod, blev äldre torp backstugor. Denna process hävdar han var en del av proletariseringen inom jordbruket. I den andra socken som ingick i studien, där ökade antalet torp fastän att laga skifte hade trätt i kraft, torpen ökade med 6 i antal och backstugorna ökade med 1 i antal. I denna socken och i de oskiftade byarna var tendensen ännu tydligare, där ökade torpen med 9 i antal medans backstugorna sjönk med 2 i antalet. Detta resultat berodde på att backstugorna i den andra socken uppgraderades till att bli ett torp och vid dessa nyblivna torp fick de gamla backstugusittarna bo kvar i när den nya torparfamiljen som flyttade in. Utifrån detta konstatera han att torpen hade betydelse när det kom till arbetskraft. I socken där torpen minskade hävdade han att dagsverksskyldigheten fick mindre betydelse för att sedan försvinna. Istället för dagsverksskyldigheten menar han att kontanter ersatte dagsverken. I socken där torpen ökade hävdar Bäck att det inte skedde någon förändring från dagsverksskyldighet till kontanter och att detta fenomen sträckte sig fram till

²⁰ Bäck (1992), s. 12.

²¹ Bäck (1992), s. 66.

²² Bäck (1992), s. 47ff.

²³ Bäck (1992), s. 65-71.

1900-talets början. Vidare hävdar han att denna variation angående torpens ökning eller nedgång i de olika byarna där skifte trädde i kraft eller inte berodde på marktillgång. Han kunde se att där torpen minskade i antal där var marktillgången liten och bönderna hade inte råd med att arrendera ut mark till torpare. I byarna där torpen ökade var marktillgången avsevärt mycket större och blev större under tiden i och med att bearbetning av mossor, kärr, sjöar och skogsområden lades under plogen.²⁴

Teknisk utveckling

Gadd ville med sin avhandling försöka få klarhet i vilka faktorer som var bidragande till att Sverige mellan åren 1750-1860 gick från att vara ett importland till att vara ett exportland gällande spannmål. Han menar att det fanns många olika komponenter som varit involverande men fokus var på teknikens utveckling och hur arbetskraften användes.²⁵ Gadd hävdar bland annat att redskapsutvecklingen ökade under 1750-talets mitt, det blev vanligare med järnverktyg, plogar, hjul och axlar av järn till vagnar. Vidare menar Gadd att det inte fanns någon skillnad på när den nya tekniken började användas mellan ståndpersonerna. Skillnaden mellan de olika stånden var att ståndpersonerna hade fler redskap i antal. Gällande de obesuttna, torparna dröjde det till 1850-talet innan flertalet av dem använde sig av järnplogar. Samtidigt framgick det att det enbart var hälften av torparna som ägde redskap.²⁶

Gadd menar att den tekniska innovationen inom jordbruksredskap var en bidragande faktor till att skiftesreformerna genomfördes på landsbygden. Gårdar var inte längre i behov av låna dragdjur eller redskap av andra gårdar. Han hävdar exempelvis att lien medverkade till att storskiftet genomförande, eftersom det inte längre ansågs tidseffektivt med utspridda små tegar. Med liens och storskiftes hjälp hävdade han att torparna minskade arbetstiden med hälften. Den minskade arbetstiden var inte möjlig om tegarna varit små och utspridda, det tog tid att förflytta sig mellan tegarna som var utspridda innan storskiftet.²⁷ I samband med skiftesreformerna hävdar Gadd att de obesuttna ökade i antal och samtidigt uppstod det stora insatser gällande dikesgrävning, stengärdesgårdar, flåhackning och bearbetning av jord. Detta var ett tidskrävande och tungt arbete som utfördes av de obesuttna, bland annat torpare och backstugusittare. De obesuttna som utförde dessa arbeten hade innan skiftesreformen varit självägande bönder i byar men varit tvungen att lämna byarna i samband med skiftesreformerna och söka lönearbete. Detta var också en av anledningarna till varför de obesuttna ökade mellan åren 1750 och 1850.²⁸

Från år 1830 började dikningen av åkrarna att vara allt vanligare, vilket delvis berodde på väderklimatet som bestod av mer regn. Dikningen blev under nyodlingens tid ett måste, mycket av den nya jorden låg ofta jordbrukets utkanter som bestod av fuktigare ängsmarker. Under den här perioden förbättrades även infrastrukturen, vagnarna blev ett allt vanligare

²⁴ Bäck (1992), 94-117

²⁵ Carl-Johan, Gadd (1983). *Järn och potatis. Jordbruk, teknik och social omvandling i Skaraborgs län 1750-1850*. S. 15f.

²⁶ Gadd (1983), s. 176ff.

²⁷ Gadd (1983), s.222.

²⁸ Gadd(1983), s. 245f.

transportmedel. Enligt Gadd var det ett tecken på att vägnätet förbättrades, varor hade tidigare transporterades på hästrygg och senare transporterades de med vagn. I och med användandet av vagnar med järnaxlar var transporterna smidigare, riskerna för brott på en järnaxel var mindre än på en träaxel. Utvecklingen gällande vagns användande varierade beroende på region, inom andra områden var vintervägar av större betydelse och det medför att vagnen inte var lika attraktiv. Beroende på var i landet jordbrukaren befann sig var de beroende av olika transportvägar och transportmedel som var anpassad för den regionen där jordbrukarna befann sig.²⁹

Samtidigt hävdade Gadd att regionerna där isvägarna var vanliga försvann med tiden och vid mitten av 1800-talets var isvägar få. Isvägar var vägar som under hösten svämmade över och frös till is. Isvägarna blev allt färre, då dikesgrävningarna blev vanligare, vägarna svämmade inte över och frös till is längre och det var en orsak till att isvägarna försvann. Han hävdar att dikena inte hade till avsikt att förbättra vägnätet, utan dikena skulle förbättra uppodlingen/nyodlingen som skedde vid sankmarker, mossor och andra marker och skogsbygder där det var väldigt blött.

Torparnas villkor

Enligt Bäck fanns det två olika torpare, herrgårdstorparna och bondetorparna. Skillnaden mellan dessa två olika torpare var, att bondetorparen generellt betalade arrendeavgiften i form av kontanter till jordägaren och herrgårdstorparen betalade av arrendeavgiften i form av dagsverk.³⁰ Bondetorparnas hade fasta antal dagsverk som skulle utföras under årets gång och herrgårdstorparna utförde sina fasta dagsverk per vecka. Bondetorparna utförde till skillnad mot herrgårdstorparna dagsverken mot kontanter, pengarna kunde användas för att betala arrendeavgiften till markägaren. Bäck hävdar att det var möjligt att herrgårdstorparna utöver dagsverken utförde mindre sysslor exempelvis bärplockning. Ytterligare en skillnad mellan bonde- och herrgårdstorparna var deras besittningsrätt till deras torp, bondetorparen hade ofta sitt torp i besittning en längre period upp till 49 år. Herrgårdstorparna däremot hade besittningsrätt en kortare period, max 5 år. Bäck konstaterar att det fanns likheter mellan bonde- och herrgårdstorpare. Det fanns bondetorparna som hade besittningsrätt som tenderade att likna herrgårdstorparnas. Likheten mellan dessa torpare gällande besittningsrätten hävdar Bäck varierade beroende på var i Östergötland torparna var bosatta, kontrakten var mer lika varandra om bondetorparna bodde på slätten.³¹ Bäck upptäckte även skillnader regionalt gällande besittningsrätt och återköp av förpantningstorp. Ett förpantningstorp återköptes normalt sätt genom betalning av förpantningssumman. Bäck menar dock att vissa jordägare var tvungna att betala torparna för de förbättringar som dem hade utfört på egendomen, hus, ladugård och andra uthus.³²

Ytterligare skillnader var att alla torpare inte utförde dagsverk, istället utförde de sysslor som exempelvis bärplockning, vakt av bondens olika ägor. Torparen kunde också utföra kolning år markägaren istället för att utföra dagsverk. Bäck redogör för ytterligare variationer angående kontrakten, då han redogör för en yngre torparfamilj som skulle ta hand om det äldre och

²⁹ Gadd(1983), s. 183-194.

³⁰ Gadd (2000), s. 224.

³¹ Gadd (2000), s. 224f.

³² Bäck (1992), s. 43.

tidigare personerna på torpet. Den nya familjen fick enligt Bäck en sänkning av antal dagsverk som skulle utföras. Han menar att kontrakten var utformade olika beroende på situationen vid torpet och villkoren utöver dagsverken kunde vara helt olika varandra. Det som band ihop regionens kontrakt var jordägarens förmåga att kunna kontrollera torparen, bl.a. genom att förbjuda torparen att utföra arbete hos andra bönder eller godsägare. Bäck har en teori utifrån sina resultat, torparna som bodde på slätten och arbetade inom jordbruket hade ofta fler antal dagsverk än en torpare inom skogsbygden. Detta berodde enligt Bäck på att torpen på slätten var äldre och antagligen fått färdig egendom att förvalta, torparen i skogbygden fick bryta mark och ordna egendom på egen hand. Bäck framhäver att torparna var en grupp människor som hade ett gott rykte om sig, de var bl.a. moraliska, arbetsvilliga och till sist samhällsnyttiga.³³

Per Jonsson studerade relationerna mellan feodaltherrar och torparna, hur feodaltherrarna försökte kontrollera och bestämma över torparna som arbetskraft, för att själva skaffa sig en merprodukt, eget överskott och vinst. Jonsson hävdar att kontrolleringen skedde genom både ekonomiskt tvång och oekonomiskt tvång.³⁴ Alla torpare hade inte förmågan till frihet inom arbetsmarknaden eller konsumentmarknaden. I detta fall berodde det på att silververket vid Hällefors löst ut torparnas skulder hos ett annat bruk när Hällefors silverbruk köpte marken där torparna bodde.³⁵ Jonsson hävdar att kontrolleringen av torparna demonstrerades när torparna blev ifråntagna sin röjselrätt, rättighet till bruka jord eller annan egendom. Kontrakten menar Jonsson på var värdefulla då dem beskrev torparnas ekonomi och arbetsinsats.³⁶ Jonsson konstaterade att torparna i hans studie inte kunde livnära sig enbart på arbete hos bruksägaren, torparna behövde då köpa allt från bruksmagasinet vilket ledde till skulder på grund av kostnaden för maten var mer än vad de tjänade. Jonsson menar att det krävdes arbete åt bruksägaren, samt en egen produktion för att klara försörjningen ekonomiskt och för att tillfredställa kroppen kalorimässigt. Enligt Jonsson räknades detta som både oekonomiskt och ekonomiskt tvång. Ytterligare exempel på hur torparna kontrollerades var genom lagar, lagarna hindrade bl.a. torparna att utföra svedjebruk, skövla skog och anlägga odlingsjord.³⁷ Bröt torparna mot kontraktet riskerade de att hamna i bergstinget, det räckte att de inte fullföljde en arbetssyssla. Torparna i Jonssons studie hamnade vid flera tillfällen i bergstinget, de hade inte kolat tillräckligt mycket. Vid första tillfället bestämde bergstinget att volymen kol skulle minskas, det skulle möjliggöra för torparna att leverera kolet. Torparna som inte klarade att leverera den minskade volymen kol fälldes i bergstinget till böter. Detta var enligt Jonsson lagar och regleringar som fanns för att kontrollera och disciplinera torparna.³⁸ I och med att torparna inte fullföljde kontrakten hamnade dem i bergstinget och enligt Jonsson var det ett tecken på att de utförde en tyst kamp, där torparna periodvis bröt mot kontrakten vid flera tillfällen och genom bryta mot kontrakten fick de uppmärksamhet vid högre instanser om hur torparnas liv såg ut³⁹

³³ Bäck (1992), S. 49 f.

³⁴ Bäck (1992), s. 46.

³⁵ Bäck (1992), s. 53ff.

³⁶ Per Jonsson (1989). *Finntorparna i Mången: jord, människor och rättsuppfattning i förproletär bergsmiljö*. S. 17

³⁷ Jonsson(1989), s. 43ff.

³⁸ Jonsson(1989), s. 81f.

³⁹ Jonsson(1989), s. 134f.

Sammanfattning av forskningsläget

Den tidigare forskningen beskrev 1800-talets period som en tid full av förändringar t.ex. jordbruksreformer som storskifte och laga skifte. Gadd visade på hur den tekniska förändringen påverkade landsbygden, befolkningen ökade, dragdjur minskar och arbetet utförs mer och mer av människor. Jonsson angav att torparkontrakten var viktiga, då de visade torparnas skyldigheter, vad torparna utförde för besittningsrätten. Jonsson visade även på att kontrakt kunde förändras under tiden om torparna inte klarade att utföra skyldigheterna. Bäck hävdar att Laga skifte påverkade landsbygden och att de obesuttna blev lidande. Det framgick att många var tvungna att lämna sina hem i byarna där laga skifte trädde i kraft. Det resulterade i antalet torp blev färre och antalet backstugor ökade. Laga skifte fick både ekonomiska och sociala konsekvenser för de lägre de obesuttna på landsbygden, då lagen gällande stängsel förändrades och skulle delas lika mellan angränsade grannar. Skiftesreformen förändrade samhället och medförde att gruppen obesuttna ökade tillsammans med befolkningens mängden ökade. Skiftesreformerna skapade enligt Bäck och Gadd proletariseringen, befolkningen förlorade sina brukningsenheter i byarna och var tvungna att lönearbeta. Bäck framhävde att torparnas liv såg väldigt olika ut beroende på vilken region torparen bodde inom. Bäck visade att det fanns två olika former torpare, bonde- och herrgårdstorpare. Han hävdade att det generellt var en skillnad mellan dessa två olika former av torparna och deras kontrakt, i sin studie visade det sig att kontrakten mellan torparna var väldigt lika varandra. Skillnaden eller likheten mellan torparna menar Bäck berodde på inom vilken region torparen tillhörde, skogbygd eller slättbygd. Samtidigt visade Bäck att det var skillnad gällande torparnas villkor beroende på om laga skifte hade trätt i kraft i socken och i de byarna där torparna levde.

Problemställning

Forskningsläget har visat hur situationen och villkoren såg ut för bland annat torparna på landsbygden under 1700 och 1800-talet. Torparna levde under en ständig kontrollering av godsägare och bruksägare. Bäck konstaterade att torparnas situation och villkor varierade beroende på vilken region de bodde i, variationer kunde bero på att laga skifte infördes och om det var slätt eller skogsbygd. Torparnas villkor och skyldigheter varierar beroende på region dem tillhör, det medför att det saknas undersökningar och analyser inom många regioner om torparnas situation. Det leder mig att undersöka herrgårdstorparens situation i Örebro län vid två herrgårdar, det skall bringa kunskap om det finns skillnader mellan herrgårdstorpare och vad dessa skillnader kan bero på.

Syfte

Syftet med uppsatsen är att göra en lokal studie om herrgårdstorparnas villkor vid två herrgårdar i Örebro län för se om det finns lokala skillnader mellan deras villkor och vilka skillnader det i så fall är.

Frågeställning

Finns det några skillnader mellan torparkontrakten vid herrgårdarna och i så fall vad för skillnader? Råder det skillnad mellan torparkontrakten vid samma herrgård och i så fall vad för skillnader?

Vilka faktorer kan medfört att kontrakten vid torpen och herrgårdarna skiljer sig åt om det finns skillnader?

Material, källkritik, avgränsningar och metod.

Materialet kommer att bestå av torparkontrakt från Bystad och Karlsunds herrgård, kontrakten är originalhandlingar. Kontrakten består av flera olika villkor som torparna var skyldiga att följa. Skyldigheterna behandlar exempelvis, hur torparna skall lämna över torpet till näst kommande torpare och vart de fick hämta ved. Torparkontrakten vid Bystad är detaljerade till skillnad med kontrakten vid Karlsunds herrgård. I kontraktsmallen fanns det utrymme för godsägaren att göra unika kontraktsvillkor för de olika torparna. Kontrakten är delvis skrivna av godsherren och till för att kontrollera arbetskraften i detta fall torparen. Kontrakten vid Bystad och Karlsund varierar i storlek från 1 sida till 4 sidor plus sidor gällande dagsverk. Med andra ord är kontrakten väldigt olika varandra vid de två herrgårdarna. Att materialet är originalhandlingar utesluter inte att torparnas livssituation och arbetssysslor kan sett annorlunda ut än vad kontrakten beskriver. Det är också möjligt att det fanns fler torparkontrakt än vad som finns vid stadsarkivet, vilket medför att studiens resultat enbart kan säga något om de valda torpen som ingår i undersökningen. Jag väljer att studera kontrakt vid 5 torp vid vardera herrgård, vilket resulterar i 10 torp totalt, denna avgränsning beror på tillgänglighet av torparkontrakt vid Karlsunds herrgård, de var i begränsat antal i jämförelse mot Bystad herrgård. Jag kommer enbart att beröra kontrakt från åren 1870 fram till 1900, kontrakten innan dessa år var ofta mer handskrivna, svårsläsliga och under dessa år börjar kontrakten att minska speciellt vid Karlsund. Desto längre fram i tiden vi kommer så blir det färre kontrakt vid Karlsund herrgård. Anledning till varför jag valt att skriva om torparna vid Bystad och Karlsund är för att vidareutveckla kunskapen kring lokala skillnader gällande herrgårdstorparnas villkor och vilka faktorer som kan påverkat skillnaderna om det finns några. Intresset för jordbruket och torparna kommer av att jag är uppväxt på landet och att min familjs tidigare generationer har varit aktiva inom jordbruket och tjänstgjort vid större gårdar i Sverige. Jag finner jordbruket och torparna som intressanta föremål, då de lade grunden till industrialiseringen som växte fram ur jordbruket. Avgränsningen till Bystad och Karlsund beror på tillgängligheten av kontrakt, stadsarkivet i Örebro har hela herrgårdarnas gårdsarkiv, kontrakt i arkiverade och sorterade vilket underlättar studien.

Metod.

Metoden som studien utgår ifrån är en kvalitativ närläsning av torparkontrakten, närläsningen skall vidareutveckla forskningen kring herrgårdstorparna och om det finns lokala skillnader och vad det är för skillnader. Undersökningen delas upp i två delar, den första delen kommer att beröra kontrakten vid Bystad och den andra delen Karlsund. Varje del kommer sedan att utgå från åren som jag valt att göra nedslag i och det är åren 1870, 1880, 1890 och 1900 vid Karlsund och vid Bystad år 1874, 1879, 1884, 1894 och 1900. Vid varje år kommer torparkontrakten att redogöras övergripligt, om det tillkommit eller försvunnit punkter, om punkterna gällande torparnas arbete förändrats. Efter det, studeras skyldigheterna vid de enskilda torpen för att se om det finns skillnader och vilka skillnader det i så fall är. För att

studien skall vara genomförbar, så kommer jag att studera torparkontrakt vid 10 torp, 5 torp vid båda herrgårdarna. Jag kommer att analysera kontrakten och försöka se om villkoren skiljer sig åt och hur de skiljer sig åt. För att göra det kommer jag att utgå från Bäcks kategorisering om vad som skiljer en bonde- och herrgårdstorpåre åt. Enligt Bäck utförde herrgårdstorpåre dagsverk som arrende och per vecka, dagsverken var en central del en bit in på 1900-talet, besittningsrätt bestod av några få år för herrgårdstorpåre. Bäck hävdar även att de utförde småsysslor, som att samla bär. Bonde torpåren enligt Bäck utförde dagsverk per månad, dagsverken utfördes mot betalning som torpåren kunde använda för att betala arrendeavgiften. Efter det följs studien upp med ett resultat med tolkningar, analyser och som följs upp med en diskussion.

Bakgrund

Inom detta avsnitt kommer Örebro läns utveckling att presenteras, det är skiftesreformer, nyodling och annan tekniks utveckling under 1800-talet. Efter att Örebro län har presenterats övergripligt kommer Bystad herrgård och Karlsunds herrgård att presenteras, det innebär, herrgårdarnas framväxt och utveckling.

Laga skifte infördes år 1828 och i Närke regionen började den att genomföras direkt, redan de två första åren hade reformen trätt i kraft vid 51 platser. Mellan åren 1831 och 1856 trädde den i kraft vid flera hundra olika platser och som exempel reformerades 213 platser i Närke mellan åren 1846-1850.⁴⁰ Samtidigt som skiftesreformen genomfördes ökade nyodlingen, mellan 1856-65 uppstod 1732 hektar ny mark. Cirka tio år senare hade det brutits lite mer än tre gånger så mycket. Vid 1880-talet fortskred nyodlingen i form av sänkningarna av Hjälmaren och kvismaresänkningarna och vid 1890 beräknades sänkningarna gett upphov till nästan fjorton tusen hektar ny jord. I samband med nyodlingen utfördes det stora insatser med dikesgrävningar runt omkring i Örebro län, under 1800-talets första hälft var diken kring åkerjorden simpla men ledde till bättre skördar. Under mitten av 1800-talet började jordbrukarna att lägga ner tegelrör i sina diken, det resulterade i att alltfler tegelbruk anlades inom Örebro län.⁴¹ I Närke regionen framgick det även att brukningssättet förändrades i samband med laga skifte. Brukningssättet som hade dominerat jordbruket tidigare hade varit tvåskiftesbruk eller treskiftesbruk, och med laga skifte blev växelbruket vanligare. Det innebar att storgodsens i Närke använde samma jord till flera olika naturprodukter, havre, råg och vete, i något år och sedan fick jorden ligga i vall eller träda. Första året kunde de odla råg på en jordlott, nästa säsong vete och sedan fick jordlotten ligga i vall, träda. Detta gjordes för att öka jordens produktion, det medförde även att sjukdomsspridning som de olika produkterna kunde medföra om en jordlott bara användes till en naturprodukt. Vall eller träda innebar att jordlotten fick vila någon säsong, det var vanligt att den vilande jorden användes som betesmark för att jorden skulle hinna återhämta sig och inte utarmas. En sönderbrukad jordlott innebar att jorden inte kunde hantera det som blivit sått, bonden sådde mer än vad den fick tillbaka vid skördetiden.⁴² Mellan åren 1855-1901 beräknades skörden i Örebro län utifrån en 10 gradig skala, missväxt till riklig. Av dessa 46 år framgick det att Örebro lyckades att ligga inom den övre delen av skalan vid 34 tillfällen och inte vid något år visade det sig

⁴⁰ Jonsson, Johan Vilhelm (1902). *Örebro läns kongl. hushållningssällskaps historia 1803-1902 jämte öfversikt öfver landthushållningens utveckling inom länet under samma tid*. Örebro dagsblads tryckeri. Örebro. s, 261ff.

⁴¹ Jonsson (1902), s. 158.

⁴² Jonsson (1902), s. 263 ff.

varit missväxt inom Örebro län.⁴³

Bystad herrgårds utveckling

Här presenteras Bystad herrgård och en del av deras historia och utveckling. Bystad herrgård ligger i Östra Närke och härstammar från 1600-talets andra hälft, varav huvudbyggnaden stod klar under 1700-talets första hälft.⁴⁴ Från 1600-talet och framåt expanderade Bystad herrgård genom att vid två tillfällen köpa, de båda delarna av Brevens bruk. År 1667 fick Bystad tillstånd att öppna en järnbruksrörelse med stånghammare m.m. på villkoren att järnbruket skulle använda sig av herrgårdens egna skog som tillhörde Bystad herrgård. Utvecklingen inom järnbruket ledde till att det öppnades en malmgruva i närheten av området, detta gjordes för att spara på ekonomiska kostnader, då transporter från bergslagstrakten blivit dyra och besvärliga. Brevens bruk forslade under 1700-talet malm från ön Utö belägen i Stockholms skärgård, malmen forslades via vattnet till Bystads egen hamn. År 1765 såldes herrgården, bruket och masugnarna hålls igång under krigstider. Vid år 1815 såldes herrgården till Johan August Anckarsvärd. När Anckarsvärd tog över Bystad utvecklades herrgården och bruket, det renoverades bl.a. ugnar, nya masugnar och rostungar kom till bruket tillsammans med annan ny teknik. Under 1800-talet var Bystad och Anckarsvärd med och ledde utveckling inom järnbruken, då Sverige utförde de första försöken med att varmlästra och följa utvecklingen i England. Bystad utvecklades till att producera olika järnprodukter, broar till Stockholm, brännvinspannor, vagnsaxlar, gevär och riktskruvar till försvarets kanoner. Under 1800-talets andra hälft hade Bystad färdigställt en järnväg mellan brevens bruk och Kilsmo med två lokomotiv som fraktade malm.⁴⁵ Jordbruk vid Bysta, var inte lättillgänglig, då marken var stenig och hade flera vattendrag, myrar och liknande. Anckarsvärd lät under sin tid på 1800-talet bryta, forsla bort sten ur jordbruksmarken och även bryta ny jord någonstans runt 700 ha ny åker och äng. Enligt hushållningssällskapet skall stenröjningen bestått av cirka tvåusen lass sten som forslades bort. Jordbruket ökade i storlek, det ledde till ökad sådd vilket hade fördubblats mellan åren 1815 och 1866. Under 1800-talets första hälft ökade även antalet kreatur vid Bystad, fåraveln bestod av cirka tusen får.⁴⁶ Enligt hushållningssällskapets årsberättelse från 1836 redogjordes det att det vid Bystad skulle funnits strax över 1700 stycken får för avling.⁴⁷ Utöver det fanns det 350-450 nötkreatur och ytterligare hästar samt 10-200 grisar som varierade i antal på grund av efterfrågan och priser.⁴⁸

Karslunds herrgårds utveckling

Karslund herrgård var under 1500-talets andra hälft en kungsladugård, vilket innebar att den skulle bistå Örebro slott med djur, mat, arbete och annat som slottet behövde.⁴⁹ Gunnel Sylvan Larsson menar att Karslund bytte ägare vid flera tillfällen under 1600-talet, då kronan

⁴³ Jonsson (1902), s. 248.

⁴⁴ Eckerbom, Nils-Peter (1976). *Bystad och Brevens bruk*. s 3.

⁴⁵ Eckerbom (1976), s.9 ff.

⁴⁶ Eckerbom (1976), s. 20f.

⁴⁷ Hushållningssällskapet (1837) *Handlingar för år 1836*. s, 31-33.

⁴⁸ Eckerbom (1976), s. 21.

⁴⁹ Esbjörnson, Estrid (2003). *Värt att se i Örebro län*. s, 180.

tvingande Örebro stad att ta hand om ladugården, sedan tog kronan tillbaka Karlslund, för att sedan arrendera ut den igen. Kronan tvingade sedan Örebro stad att överta ansvaret för Karlslund igen, Örebro och Karlslund skulle nu förse kungens livregemente med hästar.⁵⁰ Karlslund blev ett säteri år 1765 och då startade nyodling. År 1819 köptes Karlslund av bröderna Anckarsvärd och år 1820 blev Carl Henric Anckarsvärd ensam ägare av Karlslund och nyodling av de västra markerna sattes igång. Fyra år efter beräknas nyodlingen uppgått till tvåhundra tunnland. Under perioden utvecklas Karlslund, då det infördes sädesmagasin, ugnar m.m. det resulterade i att Anckarsvärd blev belönad med en prissumma för hans innovationer.⁵¹ År 1843 tar brodern August Anckarsvärd över Karlslunds, då brodern Henric hade stora skulder hos sin bror.⁵² Efter att August tagit över Karlslund dröjde det in på 1850-talet innan det blev någon avkastning vid Karlslund. Avkastningen berodde på cirkulationsbruket som Anckarsvärd införde vid gården, tidigare hade nästan all jord varit till för olika sädeslag och det medförde dåligt med mark för betesdjur. Även gödslingen förbättrades av August, vilket resulterade i mängden rovor ökade. Den tidigare ägaren Henric hade bara lyckats producera rovor på 8 tunnland och fått ut 68 tunnor på det, August odlade 16 tunnland och fick ut 2263 tunnor, det visar att cirkulationen, gödsling och bearbetning av jorden förbättrade avkastningen. För att få arbetskraft till nyodlingen och bearbetning av odlingsmark erbjöd August torparna ofta ett större torp än normalt med minst ett halvt tunnland uppodlad jord mot fria antal dagsverk vid gården, detta genomfördes för att minska kostnader för arbetskraft. Genom att ge torparna en större bit mark, krävdes det inte lika mycket arbete vid herrgårdens marker. Torparna kunde engagera sig i sina torp och ägor och delar av vinsterna kunde August sedan kräva in som arrendekostnad för torpen och marken.⁵³ Karlslund utvecklades och växte genom att deras kvarnverksamhet förnyades, en grannkvarn köptes och nytt tröskverk med ladugård uppställdes. Denna utveckling resulterade i kvarnverksamheten under 1850-talet var tre gånger så stor än tidigare.⁵⁴ Vid år 1855 ett år före försäljning skall det funnits 32 stycken torp vid Karlslund och vid 1858 togs det beslut om att laga skifte skulle genomföras.⁵⁵ Mellan åren 1856 och 1874 delas Karlslund upp mellan flera olika ägare och står tomt ibland, ibland vistas det folk där. Under den här perioden bedrevs det bland annat flickskola/uppfostringsanstalt.⁵⁶ Detta förändras år 1874 när familjen Dieden köper Karlslund, då fanns det ett intresse för jordbruket och dess egendom, kvarnar, kyrka, ladugård m.fl. byggnader renoveras för att brukas igen.⁵⁷

Undersökning

Inom detta avsnitt redogörs för torparkontrakten vid Bystad och Karlslund. Torparkontrakten vid Bystad kommer att redogöras först, det sker en övergripligt genomgång av kontrakten eftersom vissa punkter i kontrakten består av över en sida text. Efter att kontrakten redogjorts, kommer det ett avsnitt där skillnader gällande skyldigheterna redogörs vid de olika torpen vid Bystad. Denna struktur kommer att användas vid undersökningen av torparkontrakten vid

⁵⁰ Sylvan Larsson, Gunnel (1993), *Carlslund: från kungsladugård till herrgård*. Örebro: Örebro läns museum, S. 35.

⁵¹ Sylvan Larsson (1993), s. 71-79.

⁵² Sylvan Larsson (1993), s. 101.

⁵³ Sylvan Larsson (1993), s. 108ff.

⁵⁴ Sylvan Larsson (1993), s. 118.

⁵⁵ Sylvan Larsson (1993), s. 124ff.

⁵⁶ Sylvan Larsson (1993), s.182.

⁵⁷ Sylvan Larsson (1993), s.185-194.

Karslund också. Undersökningen avslutas med ett avsnitt där skillnader mellan herrgårdarna redogörs. Denna uppdelning gäller för alla undersöknings år och båda herrgårdarna. Syftet med uppsatsen är att göra en lokal studie om herrgårdstorparnas villkor vid två herrgårdar i Örebro län för se om det finns lokala skillnader mellan deras villkor och vilka skillnader det i så fall är.

Torparnas kontraktsmall och utformning vid Bystad år 1874

Detta avsnitt redogör hur torparkontrakten ser ut och om de förändras över tiden som undersökningen fortgår.

Torparnas kontraktsmall vid år 1874 består av 15 olika punkter som berörde torparens skyldigheter för att få besittningsrätten till torpet. Kontraktet konstaterar att torparna var tvungna att underhålla alla ägor väl, åker, äng och byggnader. Samtidigt skulle torparen hålla torpen i bra skick, torparna fick dock inte hämta virke själva till reparationer och andra nödvändigheter. Om torparna var tvungen att utföra reparationer, var godsägaren tvungen att godkänna reparationen, godsägaren skulle utse mängden virke, kvalitén och varifrån virket skulle hämtas. Samma sak gällde vid utlåning av vedbränsle, det skulle vara ris om inte godsägaren bestämde annat och vedbränslet skulle avhämtas när godsägaren gav tillstånd. Kontraktsmallen vid Bystad anger att torparna var tvungna att köra foror/fårar till Brevens bruk vid behov. Samtidigt skulle de underhålla vägarna som torparna hade blivit tilldelade, ovårdade väglotter fick torparna själva stå för arbetskostnaden. Torparna var också förbjuda att vid undertecknat torparkontrakt utföra arbete vid någon annan godsägare och bonde. När kontrakten var underskrivet så gav torparna upp möjligheten att rösta i lokala val, torparens röst tillföll godsägaren vid Bystad. Vidare hade torparna som uppgift att vakta skogen, vattendrag, sjöar och annan mark, det fick inte ske olovlig jakt, fiske och annan skada på markerna.⁵⁸

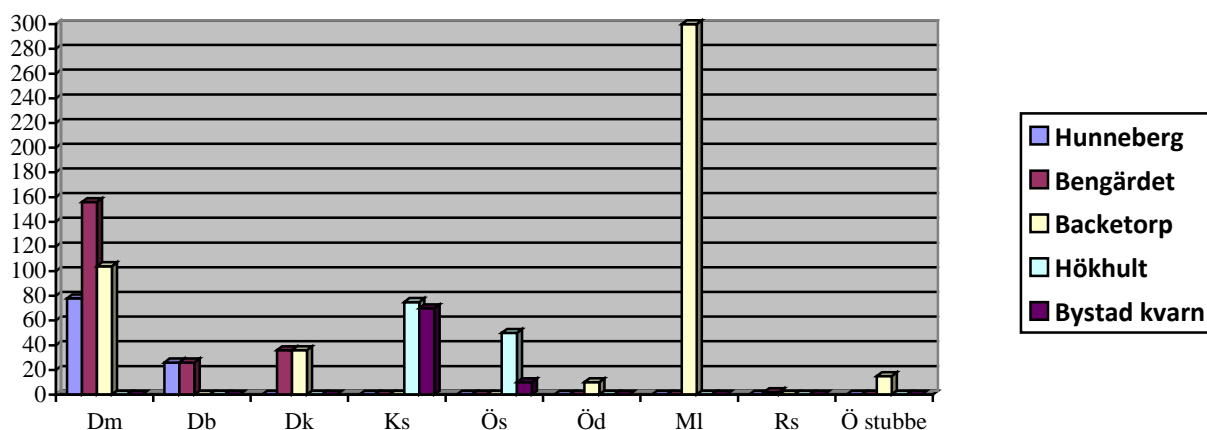
Punkt nummer femton, visade vad torparna betalade i gengäld för torpen, kontanter och spannmål fanns med som alternativ betalningsätt. Det framgick utifrån denna del, om hur många mansdagsverk som skulle utföras, det fanns även mansdagsverken mot betalning. Det var också bestämt utifrån torparkontrakten om hur ofta mansdagsverk skulle utföras, det var varje vecka. Dessa dagsverk var torparna själva tvungna att utföra, de fick inte skicka någon annan att utföra mansdagsverken. Det fanns också kvinnodagsverk, dessa kvinnodagsverk kunde utföras av tjänstehjon, de var tvungna att vara fulldugliga och det var upp till markägaren att bestämma om tjänstehjonen var fulldugliga eller inte. Torparna ansvarade för att tjänstehjon skötte sig och inte utförde skadegörelse, inträffades det skadegörelse som tjänstehjon utfört, så riskerade torparna att kontrakten blev ogiltiga. Det fanns även ökedagsverks som torparna kunde utfört med ett par dragdjur, det arbete berörde äng, odlad gräsvall, slätter och höbärgning, sädeskärning, uppbindning, räfsning och uppsättning. Torparna kunde även vara tvungna att utföra potatisupptagning, malmforsling från Kilsmo till Brevens bruk, malmforsling från Sanna gruva till bruket. Det fanns möjlighet att torparna skulle utföra Limstensforsling från Elgshult till bruket. Torparen skulle även resa till Örebro med två hästar, torparna själv skulle stå för vagn, hästar och verktyg. Torparna kunde också vara tvungna att utföra kolning och överkolning av stubbar och ståndsskog, det skulle sedan levereras till Brevens bruk, dessa leveranser kunde ske mot betalning. Till sist kunde torparna

⁵⁸ Bysta Fideikommiss: Kontrakt, F1b, volym 1, Örebro stadsarkiv.

vara tvungna att samla, lingon, hallon, blåbär, murklor och lämna aska, detta beräknades i kannor förutom murklorna som beräknades i tjog. Kontrakten avslutas med namnunderskrifter.⁵⁹

Skillnader mellan torparnas skyldigheter vid Bystad år 1874

Detta avsnitt kommer att redogöra för skillnader gällande torpens skyldigheter vid Bystad herrgård.

Figur 1: Den anger skillnader mellan torparnas dagsverk, och arbetssysslor. Dm= mansdagsverk, Db= dagsverk mot betalning, Dk= kvinnodagsverk, Ks=kolad ståndskog, Ös=överkolad ståndskog, Öd=ökedagsverk, MI= malmläss och Rs= resa till Örebro.

Utifrån kontrakten och diagrammet skulle torparen vid Hunneberg, till skillnad från övriga torp enbart utföra 78 mansdagsverk utan ersättning och 26 dagsverk mot ersättning. Torparen vid Bengärdet skulle vid detta år genomföra 156 stycken mansdagsverk utan ersättning, det utfördes 26 stycken dagsverk mot betalning, 75 öre. Det skulle utföras varannan vecka 4 stycken dagsverk och varannan vecka 3 stycken dagsverk. Torparens hustru skulle utföra 36 stycken kvinnodagsverk utan ersättning. Denna torpare skulle också utföra slätter och slagen utspridning av 8 tunnland äng eller odlad gräsvall.⁶⁰ Torparen vid Bengärdet skulle även utföra sädesskärning, uppbindning, räfsning och uppsättning av 6 tunnland vår- eller höstsäd. Torparen var också tvungen att plocka 3/4 tunnland potatis. Torparen hade också till uppgift/skyldighet att utföra två resor till Örebro med två hästar. Vidare skulle torparen lämna spånad av 4 skålpund tågor eller 8 skålpund finblånor eller 16 skålpund grofblånor. Torparen skulle leverera till Bystad herrgård, 1 kanna lingon, halv kanna hallon, 1 kanna blåbär, 3 tjog murklor och 8 kannor aska.⁶¹

Torparen vid Hökhult, skulle till skillnad mot torparen vid Bengärdet inte utföra några mansdagsverk. Torparen skulle istället kola 75 lass ståndskog och 50 lass överkolad ståndskog, vid leverans av ett lass överkolad ståndskog kunde torparen få betalt 1,5-2 kronor. Torparen

⁵⁹ Bysta Fideikommiss: Kontrakt, F1b, volym 1, Örebro stadsarkiv.

⁶⁰ Bysta Fideikommiss: Kontrakt, F1b, volym 1, Örebro stadsarkiv.

⁶¹ Bysta Fideikommiss: Kontrakt, F1b, volym 1, Örebro stadsarkiv.

skulle spåna 4 skålpund tågor eller 8 skålpund finblånor eller 16 skålpund grovblånor. Till sist skulle torparen även plocka lingon, blåbär, hallon, murklor och samla aska. Vid Backetorp skulle torparen utföra 104 mansdagsverk, 2 stycken varje vecka och kvinnodagsverket uppgick till 36 st. Vid Backetorp skulle det även utföras ökedagsverk med dragare 10 st. Utöver det skulle torparen utföra slätter och utspridning av 6 tunnland eller odlad gräsvall, sädesskärning, uppbindning, räfsning och uppsättning av 6 tunnland höst eller vårsäd. Potatisupptagning bestod av upptagning av 3/8 tunnland och han skulle köra 300 lass malm från Kilsmo till Breven bruk. Överkolning av stubbar uppgick till 15 stycken, inga bär, murklor eller aska skulle samlas. Vid Bysta kvarn utfördes det inga dagsverk, istället utförde han 70 lass kolning av ståndsog och 10 lass överkolning av ståndsog. Dessa lass med kolning kunde torparen tjäna 1,5-2 kr vid Brevens bruk. Torparen skulle spåna 4 skålpund tågor eller 8 skålpund finblånor eller 16 skålpund grovblånor. Till sist skulle torparen leverera 1 kanna lingon, halv kanna hallon, 1 kanna blåbär, 3 tjog murklor och 8 kannor aska.⁶²

Torparnas kontraktmall och utformning vid Bystad år 1879

Detta avsnitt redogör för kontraktmallens förändring vid Bystad.

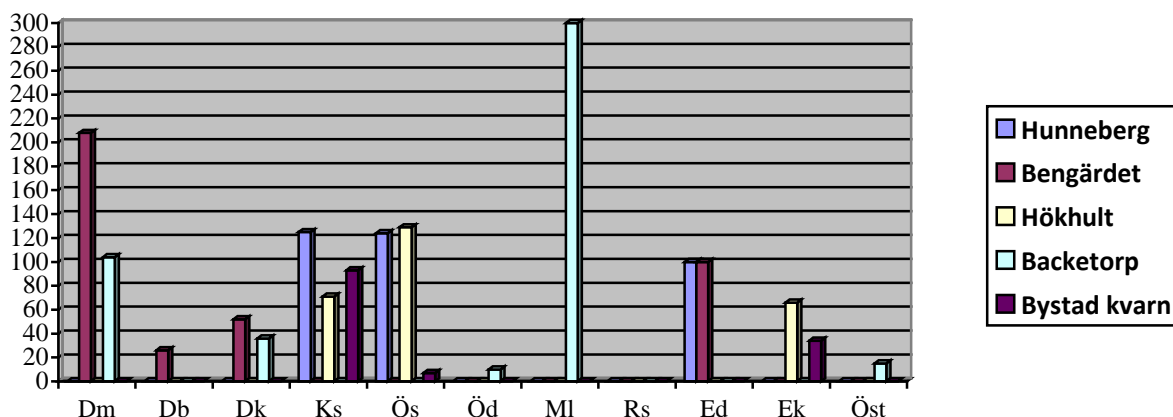
Vid år 1879 hade kontraktsmallen förändrats, det hade tillkommit punkter och gjorde att kontraktet bestod av 19 punkter. Inom punkt nummer ett fanns nu villkoren för dagsverken och andra arbetssysslor. Till skillnad från tidigare år var det möjligt att torparna nu skulle genomfört extra arbete i form av dagsverk och kolning. De nya punkterna redogjorde också för att torparnas skulder årligen beskattades med ränta på 6 procent. De övriga nya punkterna beskrev att torparen kunde få betala böter om dagsverk inte hade utförts och skedde det flera gånger kunde avsked verkställas. Gällande punkt ett så bestod den bara av tomma rader som godsägaren själv fyllde i vad torparna skulle utföra för dagsverk och andra sysslor⁶³

Skillnader mellan torparnas skyldigheter vid Bystad år 1879

Inom detta avsnitt redogörs för skillnader vid de enskilda torpen som lydde under Bystad herrgård.

⁶² Bysta Fideikommiss: Kontrakt, F1b, volym 1, Örebro stadsarkiv.

⁶³ Bysta Fideikommiss: Kontrakt, F1b, volym 1, Örebro stadsarkiv.

Figur 1: Den anger skillnader mellan torparnas dagsverk, och arbetsysslor. Dm= mandagsverk, Db= dagsverk mot betalning, Dk= kvinnodagsverk, Ks=kolad ståndskog, Ös=överkolad ståndskog, Öd=ökedagsverk, Ml= malmläss, Rs= resa till Örebro, Ed=extra dagsverk och Ek= extra kolning.

Vid Hunneberg skedde det förändringar i torparkontraktet, det fanns inga fasta antal dagsverk, istället utförde han 125 lass kolning av ståndskog och 124 lass överkolning av ståndskog, kolet skulle levereras till Breven bruk. Det var också möjligt att torparen fick utföra extra arbete, men det fick inte överstiga 100 dagsverk. Torparen skulle även välja mellan att spåna grovblånor eller finblånor. Utöver det skulle torparen plocka hallon, blåbär, lingon, murklor och samla in aska. Vid Hökhult kolade torparen 71 lass ståndskog och 129 lass överkolad ståndskog till Brevens bruk. Extra arbete beräknades i kolning och fick inte överstiga 66 lass. Torparen vid Bengärdet betalade till skillnad från andra torp en del av sitt arrende i spannmål, 16 liter råg skulle levereras innan 15 december varje år. Utöver att leverera spannmål skulle torparen utföra mandagsverk, 208 stycken utan ersättning, 26 stycken mandagsverk mot ersättning av 75 öre, 4 1/2 mandagsverk varje vecka. Enligt kontraktet kunde torparen vara tvungen att utföra max 100 dagsverk som extra arbete. Kvinnodagsverken hade ökat till 52 stycken och skiljer sig mot andra torp, då det inte skulle utföra kvinnodagsverk. Resten av kontraktet var oförändrat vid Bengärdet. Vid Backetorp hade det inte skett någon förändring, förutom att torparen utförde skogsarbete mot 27 kr och att extra arbete var möjligt, max 74 stycken dagsverk. Torparen vid Bystad kvarn skulle vid detta kontrakt köra 93 lass kolad ståndskog och 7 lass överkolad ståndskog till Brevens bruk. Även denna torpare kunde få utföra extra arbete, det skedde genom max 34 lass extra kol.⁶⁴

Torparnas kontraktsmall och utformning vid Bystad år 1884

Detta avsnitt anger kontraktsmallens förändring.

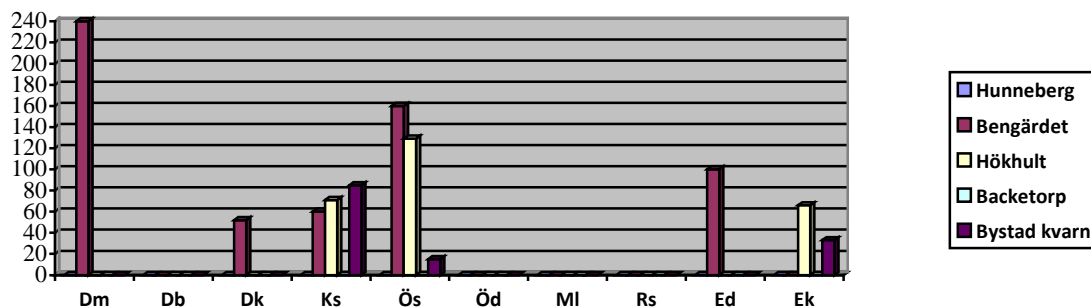
Vid år 1884 förändrades kontraktsmallen igen, skyldigheterna i form av dagsverk och ökedagsverk var tryckta, det var bara själva antalet dagsverk som var handskrivna. Ytterligare förändring var, att arrendet för torpen beräknades i kontanter. Att arrendet beräknades i

⁶⁴ Bysta Fideikommiss: Kontrakt, F1b, volym 1, Örebro stadsarkiv.

kontanter innebar inte nödvändigtvis att torparna betalade arrendet i kontanter, dagsverk och andra sysslor var fortfarande en central del.⁶⁵

Skillnader mellan torparnas skyldigheter vid Bystad år 1884

Detta avsnitt redogör för skillnader mellan Bystads torp och dess skyldigheter.

Figur 2: Den anger skillnader mellan torparnas dagsverk, och arbetssysslor. Dm= mansdagsverk, Db= dagsverk mot betalning, Dk= kvinnodagsverk, Ks=kolad ståndsskog, Ös=överkolad ståndsskog, Öd=ökedagsverk, Ml= malmläss, Rs= resa till Örebro, Ed=extra dagsverk och Ek= extra kolning.

Vid Hunneberg och Backetorp saknades det kontrakt. Därav kommer jag att redogöra för kontrakten vid Hökhult, Bengärdet och Bystad kvarn. Vid Hökhult, var arrendet bestämt till 138 kronor och betalades i antingen kontanter eller i natura, inget av alternativet var ifyllda. Torparen kolade istället 71 lass ståndsskog utan ersättning och 129 lass överkolad ståndsskog. Utöver detta, var det möjligt att han utförde extra kolning, max 66 lass. Vid Bengärdet kolade torparen 60 lass ståndsskog och 160 lass överkolad ståndsskog till Brevens bruk, det framgår inte om leveranserna var betalda eller inte. Vid Bengärdet var arrendet bestämt till 332,08 kronor, arrendet betalades genom leverans av 16 liter råg. Utöver det skulle torparen utföra 240 mansdagsverk utan ersättning, de skulle utföras 4 varannan vecka och varannan vecka 5 dagsverk och kvinnodagsverken uppgick till 52 stycken. Slätter och utspridning lämnades blankt detta år, torparen skulle emellertid utföra sädesskärning, uppbindning, räfsning och uppsättning av 6 tunnland höst eller vårsäd. När det gällde bärplockningen var det oförändrat förutom en extra kanna lingon. Även vid Bengärdet fanns det möjlighet för extra arbete, det arbetet omräknades i mansdagsverk och fick inte överstiga 100 stycken. Även kontraktet vid Bysta kvarn konstaterade att arrendeavgiften beräknades i kontanter, 178 kr. Torparen vid kvarnen skulle kola och köra 85 lass ståndsskog och 15 lass överkolad ståndsskog. Extra arbete för torparen vid kvarnen kunde ske, men fick inte överstiga 33 lass kolning.⁶⁶

Torparnas kontraktsmall och utformning vid Bystad år 1893

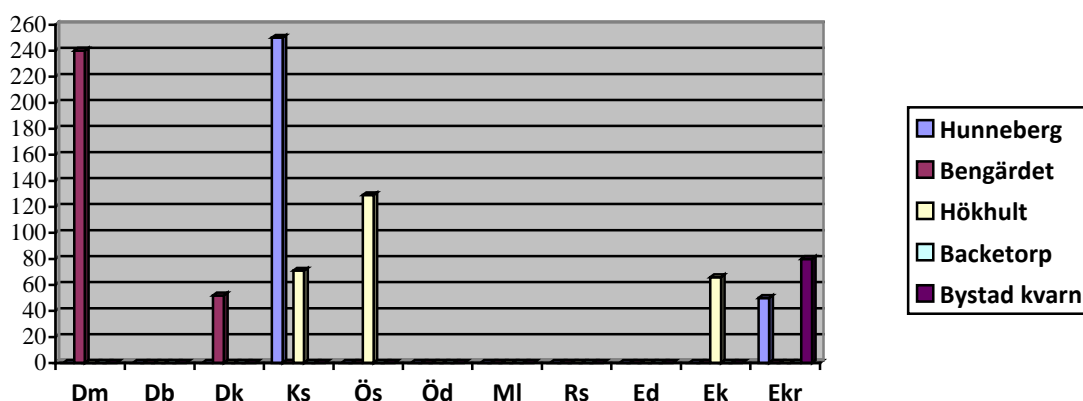
Vid år 1893 förändrades kontraktmallen igen, punkt ett, den bestod av tomma rader där godsägaren själv skrivit vad det var för arbetssysslor som torparna skulle utföra. Extra arbete kunde beräknas utifrån kontanter.⁶⁷

⁶⁵ Bysta Fideikommiss: Kontrakt, F1a, volym 2, Örebro stadsarkiv.

⁶⁶ Bysta Fideikommiss: Kontrakt, F1a, volym 2, Örebro stadsarkiv.

⁶⁷ Bysta Fideikommiss: Kontrakt, F1a, volym 2, Örebro stadsarkiv.

Skillnader mellan torparnas skyldigheter vid Bystad år 1893

Figur 3: Den anger skillnader mellan torparnas dagsverk, och arbetssysslor. Dm= mansdagsverk, Db= dagsverk mot betalning, Dk= kvinnodagsverk, Ks=kolad ståndsskog, Ös=överkolad ståndsskog, Öd=ökedagsverk, MI= malmläss, Rs= resa till Örebro, Ed=extra dagsverk, Ek= extra kolning och Ekr=extra dagsverk räknat i kontanter.

Vid Hunneberg var arrendeavgiften uppmätt i kontanter, 413 kr och 44 öre. Torparen vid Hunneberg skulle kola och framföra 250 lass ståndsskog till Brevens bruk. Brukaren kunde utöver detta arbete vara tvungen att utföra extra arbete, det fick inte överstiga 50 kr. Vid Bengärdet ökade arrendet detta år till 343,71 kr. Arrendet betalades genom utförandet av 240 stycken mansdagsverk, 4 stycken varannan vecka och 5 dagsverk varannan vecka. Kvinnodagsverken bestod av 52 stycken. Torparen skulle utöver det skära, binda och räfsa 6 tunnland. Torparen vid Bystad kvarn hade fått i uppgift, att lämna 60 liter lingon mot 4 öre litern, 3 tjog murklor mot 40 öre tjoget och till sist leverera hektoliter råg och andra leveranser mot 20 kronor. Utöver det var det möjligt att torparen utförde extra arbete, som max fick uppgått till 80 kr. Vid Hökhult var det mesta oförändrat förutom att det kunde varit möjligt att extra arbete skulle utförts, det fick inte överstiga arbete som jämfördes med kolning 66 av lass. Vid detta år saknades kontrakt från Backetorp.⁶⁸

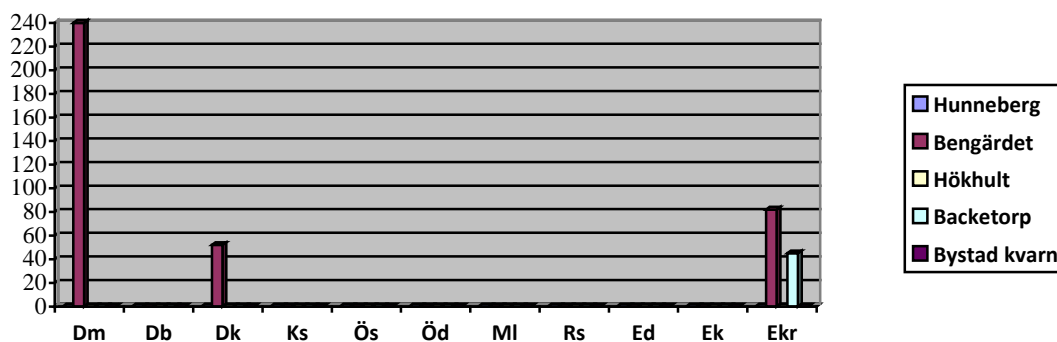
Torparnas kontraktsmall och utformning vid Bystad år 1900

Vid detta hade det heller skett någon större förändring av kontraktsmallen för torparna vid Bystad herrgård.⁶⁹

⁶⁸ Bysta Fideikommiss: Kontrakt, F1a, volym 2, Örebro stadsarkiv.

⁶⁹ Bysta Fideikommiss: Kontrakt, F1a, volym 2, Örebro stadsarkiv.

Skillnader mellan torparnas skyldigheter vid Bystad år 1900

Figur 4: Den anger skillnader mellan torparnas dagsverk, och arbetssysslor. Dm= mandagsverk, Db= dagsverk mot betalning, Dk= kvinnodagsverk, Ks=kolad ståndsog, Ös=överkolad ståndsog, Öd=ökedagsverk, Ml= malmläss, Rs= resa till Örebro, Ed=extra dagsverk, Ek= extra kolning och Ekr=extra dagsverk räknat i kontanter.

Vid år 1900 saknades det kontrakt vid Hökhult och Bystad kvarn. Torparens dagsverk vid Bengärdet uppgick till 240 stycken och 52 stycken kvinnodagsverk. Var även möjligt att torparen vid Bengärdet skulle utfört extra arbete, det arbetet fick inte överstiga 80 kr. Vid Backetorp gick det inte säga om det skett en förändring från senaste undersöknings året men mellan år 1874 och 1900 fanns det en skillnad, arrendeavgiften var beräknad i kontanter. Torparen vid Backetorp utförde enbart skogarbete för 45 kr. Även vid år 1900 var det skillnader mellan torparnas villkor, skillnaderna var att torpen utförde olika många dagsverk, olika extra arbeten och om torparna ens hade till uppgift att utföra extra arbete.⁷⁰

Sammanfattning

Torparkontrakten vid Bystad visade att dagsverken var viktiga och betydelsefulla, vid de flesta torp ökade antalet dagsverk med åren för att sedan minska och försvinna vid en del torp. Det var enbart vid Bengärdet som dagsverk utfördes under hela undersökningsperioden. Utifrån kontrakten gick det att konstatera att kontanta medel fick ett större fokus, arrendet beräknades i kontanter, extra arbete kunde beräknas i kontanter. Att arrendeavgiften skulle skett via kontanter var möjligt, men inte trovärdigt, då det inte står angivet i kontrakten. Det visade sig också att torparna utförde dagsverken per vecka och utöver dagsverken utförde sysslor som kolning, resor till Örebro, malmforsling och bärplockning. Vi kan utifrån kontrakten konstatera att torparnas villkor och skyldigheter skilde sig åt fastän de lydde under samma herrgård. Följande avsnitt i undersökningen berör torparnas kontraktsmall och utformning vid Karslund, samma process kommer att användas.

Torparnas kontraktsmall och utformning vid Karslund år 1870

Detta avsnitt skall redogöra för kontraktsmallens utformning övergripigt.

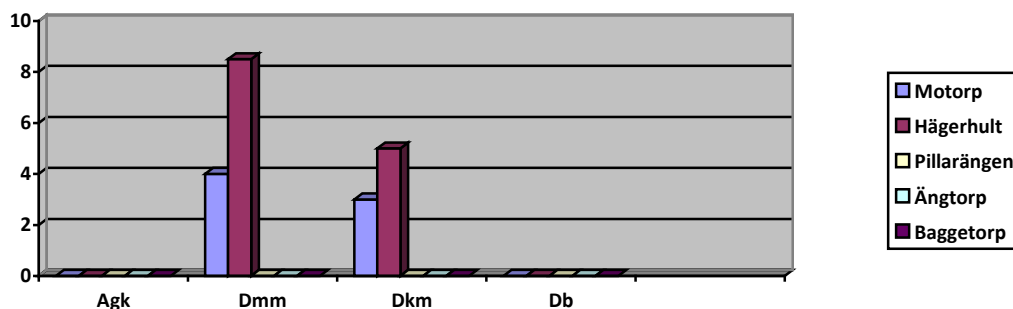
Vid de två torpen som hade kontrakt vid detta år, bestod det ena kontraktet av 7 punkter medan det andra hade 10 punkter. De flesta punkterna berörde skyldigheter som torparna var

⁷⁰ Bysta Fideikommiss: Kontrakt, F1a, volym 2, Örebro stadsarkiv.

skyldiga att utföra om de ville ha rättigheten till torpen. Torparna var tvungna att utföra dagsverk för att få besittningsrätt till torpet. Vid övrigt arbete skulle torparna själva medföra de redskap som behövdes, exempelvis, spade och lie. Torparna vid Karlslund skulle även vårda hus, skog, jord och övrig egendom i gott skick. I övrigt beskrev torparkontrakten vad för vedbränsle torparen hade möjlighet att få, oftast bestod det av någon famn ved och risbränsle. Torparkontrakten hänvisade att torparna inte fick emot taga andra personers kreatur för att beta på torpets ägor eller herrgårdens skogar. Torparna hade som skyldighet, att lösdrivet folk inte vistades en längre tid vid torpet, lösdrivet folk fick inte heller skrivas in på torpet. Enligt kontrakten vid Karlslund var det förbjudet att vara onykter, då det kunde skada eller försämra arbetet eller egendomarna. Det var upp till torparen att övriga familjen fullföljde detta, då ordentlighet och redbarhet önskades.

Skillnader mellan torparnas skyldigheter vid Karlslund år 1870

Detta avsnitt redogör för skillnader mellan torpens skyldigheter vid Karlsunds herrgård.

Figur 5: Den anger skillnader mellan torpen vid Karlslund herrgård. Forkortningar står för: Agk=arrendeavgift räknat i kontanter, Dm= mansdagsverk, Dk= kvinnodagsverk och Db= dagsverk mot betalning.

Torparkontrakten vid Motorp år 1870 bestod av 7 punkter. Av dessa 7 punkter var det bara en punkt som var av intresse för undersökningen. Punkt nummer två beskrev vad torparen vid Motorp skulle betala i arrende för torpet. Vid Motorp utförades det 4 mansdagsverk per månad, det skulle även utföras 3 stycken kvinnodagsverk. Om det skedde extra dagsverk på sommaren fick mannen 75 öre i ersättning och 50 öre på vintern, kvinnan fick för extra arbete 50 öre på sommaren och 37 öre vintertid per dagsverk. Sommaren beräknades från 1 april till och med 30 september enligt kontraktet. Torparen vid Hägerhult hade fler mansdagsverk per månad, 8 1/2 dagsverk och det skulle även utföras 5 kvinnodagsverk per år om det behövdes. Vid Baggetorp, pillarängen och Ängtorp saknades kontrakt.⁷¹

Torparnas kontraktsmall och utformning vid Karlslund år 1880

Detta avsnitt redogör för kontraktsmallens utformning och utveckling/förändring.

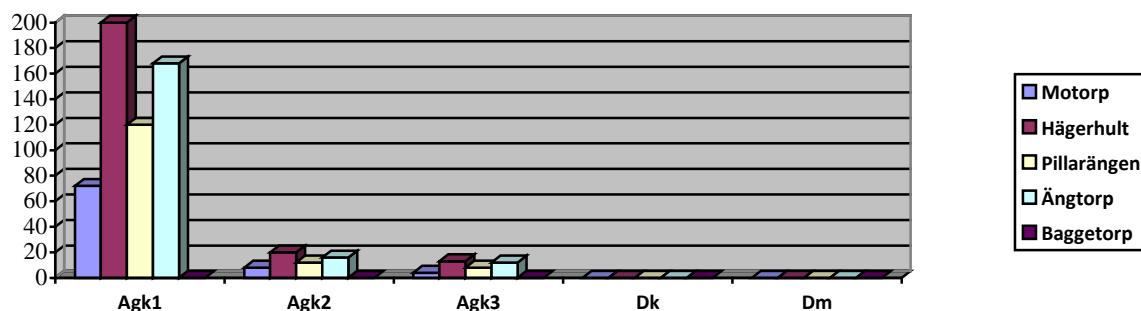
Vid detta år skedde det en del förändringar av torparnas kontraktsmall. Det har dels tillkommit

⁷¹ Karlsunds gårdsarkiv: Torparkontrakt 1850-1920, F 5 volym 1, Örebro stadsarkiv.

en punkt, tvister gällande kontrakten fick inte blir ett rättsmål. Torparna kunde även under vissa perioder släppa kreatur i skogen för betning. Det hade även tillkommit arbete som vaktning av skogen, vattendrag och sjöar, olaglig jakt och fiske fick inte förekomma. Tills sist var det skrivet, att om torparen bröt mot dessa punkter eller hade brutit mot allmänna lagar innebar det att kontraktet upphävdes. Torparen hade vid detta år fått möjlighet att få fruktträd eller bärbuskar av Karslund om torparen ville uppsätta det vid torpet.

Skillnader mellan torparnas skyldigheter vid Karslund år 1880

Detta avsnitt redogör för skillnader mellan torpen och dess skyldigheter.

Figur 6: Den anger skillnader mellan torpen vid Karslund herrgård. Forkortningar står för: Agk1=arrendeavgift räknat i kontanter, Agk2=arrendeavgift under sommarmånad, Agk3=arrendeavgift under vintermånad, Dk= kvinnodagsverk och Dm= mansdagsverk

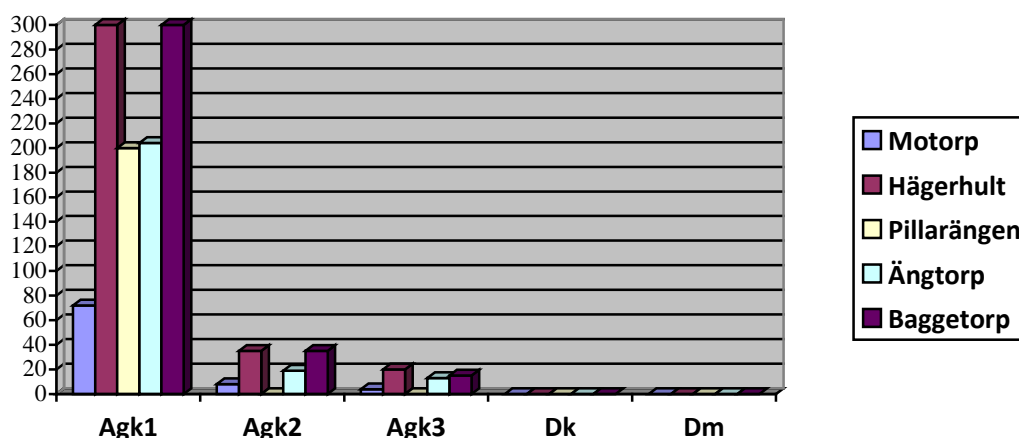
Under det här året var det förändring hos en del kontrakten vid Karslund, vid Motorp hade antalet punkter ökat till 14 stycken. Övriga förändringar var att arrendeavgiften, dagsverken försvunnit, torparna skulle istället betala 72 kr årligen, 8 kr varje sommarmånad och 4 kr varje vintermånad som arrendeavgift. Vid Hägerhult betalades det 200 kr, 20 kr per sommarmånad och 13 kr per vintermånad i arrendeavgift. Vid Pillarängen uppgick arrendeavgiften till 120 kr, 12 kr per sommarmånad och 8 kr per vintermånad. Vid Ängtorp bestod arrendeavgiften av 168 kronor, 16 kronor per sommarmånad och 12 kr per vintermånad. Vid Baggetorp var denna punkt överstruken och det framgår inte heller om torparen skulle utföra några dagsverk. Skillnaderna mellan torpen var att de betalade olika summor för arrendet och vid Baggetorp är det osäkert vad som gällde.⁷²

Torparnas kontraktsmall och utformning vid Karslund år 1890

Vid år 1890 hade inte kontraktsmallen förändrats något för torparna vid Karslund.

⁷²

Skillnader mellan torparnas skyldigheter vid Karslund år 1890

Figur 7: Den anger skillnader mellan torpen vid Karslund herrgård. Forkortningar står för: Agk1=arrendeavgift räknat i kontanter, Agk2=arrendeavgift under sommarmånad, Agk3=arrendeavgift under vintermånad, Dk= kvinnodagsverk och Dm= mansdagsverk.

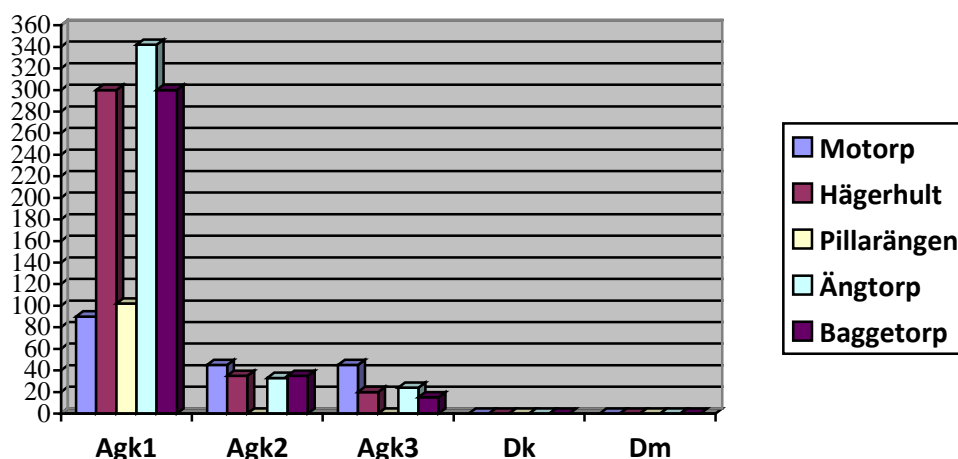
Vid Motorp skedde det ingen förändring mellan dessa år, vid Hägerhult ökade arrendeavgiften till 300 kr och betalades av 35 kr på sommaren och 20 kr per vintermånad. Vid Pillarängen ökade arrendet till 200 kr och betalningen skulle ske i november, Mars och vardera gången var det 100 kr. Även Ängtorp hade fått höjd arrendeavgift, 204 kr, 19 kr per sommarmånad och 13 kr per vintermånad. Vid Baggetorp finns det ifyllt att arrendeavgiften detta år bestod av 300 kr, 35 kr per sommarmånad och 15 kr per vintermånad. Skillnaderna mellan torpen var arrendesumman och hur ofta de skulle betala arrendesumman⁷³

Torparnas kontraktsmall och utformning vid Karslund år 1900

Vid år 1900 hade inte kontraktsmallen förändrats något.

⁷³

Skillnader mellan torparnas skyldigheter vid Karslund år 1900

Figur 8: Den anger skillnader mellan torpen vid Karslund herrgård. Forkortningar står för: Agk1=arrendeavgift räknat i kontanter, Agk2=arrendeavgift under sommarmånad, Agk3=arrendeavgift under vintermånad, Dk= kvinnodagsverk och Dm= mansdagsverk.

Vid Motorp hade arrendeavgiften ökat till 90 kr, den betalades vid två tillfällen under året 45 kr i april och samma summa igen i november månad. Vid Hägerhult skedde det mellan dessa år ingen förändring, vid Pillarängen sänktes arrendeavgiften till 102 kr. Vid Ängtorp höjdes arrendeavgiften till 342 kr, 33 kr per sommarmånad och 24 kr per vintermånad. Baggetorp hade kvar samma arrendeavgift som sist, den skulle nu betalas av vid två tillfällen och det var i Mars och i september. Även vid år 1900 var skillnaderna mellan torpen arrendesumman och när den skulle betalas.⁷⁴

Sammanfattning

När det gäller torparnas kontraktsmall vid Karslund gick det att se förändringar, torparnas dagsverk försvann med tiden och att de fick tillstånd att plantera olika fruktträd eller buskar. Det tillkom skyldigheter som exempelvis, vakta skog och sjöar, de fick inte inskriva lösdrivet folk eller låta lösdrivet folk vistas för länge vid torpet. Det var inte heller stora skillnader mellan torpen, förutom själva arrendesumman som varierade och om den skulle betalas per månad eller två gånger om året.

Skillnader mellan herrgårdstorparnas kontrakt vid Bystad och Karslund herrgård

Detta avsnitt skall redogöra för skillnad mellan kontraktet vid herrgårdarna och faktorer som kan vara anledning till att de skiljer sig åt.

Utifrån kontraktet som ingått i undersökningen har det konstaterats att det fanns skillnader mellan de båda herrgårdarna och kontraktet som herrgårdstorparna skulle följa. Torparna vid Karslund herrgård hade få anknytningar till Bäcks kategorisering av herrgårdstorpare, dagsverken fanns som fokus men försvann vid torpen. Istället kunde vi se att

⁷⁴

Karlsunds gårdsarkiv: Torparkontrakt 1850-1920, F 5 volym 1, Örebro stadsarkiv.

herrgårdstorparna skulle betala arrendeavgiften med kontanter och det skedde månadsvis och med tiden så skedde det vid flera torp två gånger per år. Torparna vid Karslund utförde inte några små sysslor i form av bärplockning eller liknande. Utifrån de kontrakt som undersökts vid Bystad herrgård så fanns det saker som medförde att torparna var mer lik Bäckes herrgårdstorp, de utförde dagsverk per vecka, använde dagsverk som betalning av arrendeavgiften, dagsverken fanns kvar längre i undersöknings åren och till sist utförde de små sysslor som att plocka bär. Kontraktens detaljer gällande arbetssysslor medförde en skillnader, kontraktet vid Bystad var mer detaljerade, då det fanns med specifikt vad varje enskild torpare skulle utföra för sysslor.

Resultat

Syfte

Syftet med uppsatsen är att göra en lokal studie om herrgårdstorparnas villkor vid två herrgårdar i Örebro län för se om det finns lokala skillnader mellan deras villkor och vilka skillnader det i så fall är.

Frågeställning

Hur ser torparkontrakten ut över tid vid Bystad herrgård och Karslund herrgård?
Finns det några skillnader mellan torparkontrakten vid herrgårdarna och i så fall vad för skillnader?
Råder det skillnad mellan torparkontrakten vid samma herrgård och i så fall vad för skillnader?
Vilka faktorer kan medfört att kontrakten vid torpen och herrgårdarna skiljer sig åt om det finns skillnader?

Undersökningen har visat att kontrakten bestod av skyldigheter, dessa skyldigheter var torparen var tvungen att följa för att få äganderätten av torpen. Utifrån undersökningen av kontrakten, kan det konstateras om hur många dagsverk torparen utförde, om de skulle utföra skörd, bearbetning av jord och andra mindre sysslor som att spåna blånor, plocka bär, murklor och samla aska. Utifrån kontrakten framgick det att torparna även kunde få betalt för ett visst antal dagsverk eller för andra sysslor som att köra kol till Brevens bruk. Att de fick betalt framgick vid både Bystad och Karslund, men det skilde sig mellan åren och det blev mindre vanligt vid Bystad att det skedde ersättning för dagsverken. Dagsverken försvann dock vid Karslund tidigt under undersökningen och arrendeavgiften betalades i kontanter och oftast var det två olika summor som betalades under varje månad, undantag fanns, då enstaka torpare betalade arrendeavgiften vid två gånger under året. Vid Bystad sker det en liten utveckling gällande kontrakten, ränta läggs på skulder, tvister gällande kontrakten fick inte bli ett rättsmål. Utöver detta sker det inte stora förändringar, förutom omskrivningar och att någon punkt skrivs ihop med någon annan.

Torparnas kontrakt redogjorde för att det fanns skillnader mellan Karslund och Bystad, vid Bystad hade torparna utifrån kontrakten varit tvungna att utföra fler dagsverk än torparna vid Karslund. Fler skillnader var att torparna vid Bystad utförde dagsverken per vecka och vid Karslund utfördes dagsverken per månad. Dagsverken vid Karslund försvann redan vid år 1880 och arrendeavgiften beräknades och betalades i kontanter. När dagsverken vid Bystad blev färre runt år 1880, började arrendeavgiften att omräknas i kontanter, det innebar inte att torparna vid Bystad betalade arrendeavgiften i kontanter. Det var tydligt att torparna vid

Bystad fortfarande utförde sysslor som kolning när dagsverken blev färre. Vid Bystad fanns det undantag, då en del torpare vid enstaka år inte utförde dagsverk. Samtidigt framgick det att torparna vid Bystad var tvungna att utföra extra arbete, det beräknades i dagsverk, kolning och i kontanter.

Det fanns skillnader mellan torpen som lydde under samma herrgård. Vid Bystad och Karslund hade torparna olika antal dagsverk som skulle genomföras, vid Karslund konstateras skillnader som, om torparen betalade arrendeavgift, hur mycket och hur ofta det skedde. Detta gällde även vid Bystad, dagsverken skilde i antal mellan torpen och vid sista undersöknings året hade exempelvis Bengärdet 240 stycken dagsverk att utföra medan andra hade 0 dagsverk. I undersökningen framgick det skillnader även gällande exempelvis, hur många lass kol det skulle framföras till Brevens bruk, vid år 1893 var det 179 lass som skilde torpen åt som kolade ståndsog. Skillnader angående hur mycket som skulle kolas var större om det jämförs med andra torp, då de inte skulle utföra kolning alls. Det gick utifrån undersökningen att se kvinnans roll som arbetskraft, vid flera torp skulle kvinnan utföra dagsverk och vid en del torp fanns inga dagsverk för kvinnorna. Det finns tendenser som pekar på att torpen bodde i olika områden vid Bystad, då en del utförde olika sysslor i jämförelse med de andra torparna i undersökningen. Ett exempel på skillnader var att Bucketorp under de två första undersöknings åren var det enda torpet som fraktade malm. Skillnaderna angående torpens arbetssysslor, var vanliga genom hela undersökningen och de torpare som utförde samma sysslor hade ofta olika antal lass kol, dagsverk, ökedagsverk och överkolad ståndsog. Vilka faktorer som varit anledning till att dessa kontrakt skiljer sig åt, är svårt att svara säkert på. Laga skifte kan varit en anledning till kontraktet skilde sig, anledningen till det är att dagsverk fanns vid Bystad längre och kontanter användes inte lika som betalning. Det leder mig in på den sista frågeställning, tillhör torparna vid Bystad och Karslund herrgårdstorparna eller bondetorparna? Utifrån de kontrakt som studerats skulle jag tillskriva torparna vid Bystad som herrgårdstorpare och torparna vid Karslund tenderade att likna bondetorparna.

Diskussion

Inom detta avsnitt kommer det att föras en diskussion utifrån problemställningen och de resultat som undersökningen gav. Detta följs upp med en diskussion som innehåller resultat från den tidigare forskningen, detta för att se hur de olika resultaten står sig till uppsatsens resultat.

Problemställningen handlade om avsaknad av herrgårdstorparens villkor och anledningar varför det kan finnas skillnader mellan torparnas villkor inom Örebro län vid två olika herrgårdar. Problemställningen berörde även om införandet av laga skifte tenderade att herrgårdstorparna blev mer lika bondetorparna. Utifrån undersökningen av kontraktet vid de olika herrgårdarna så fanns det tydliga exempel på olikheter, bland annat att dagsverken vid Bystad var av stor betydelse. Torparna vid Bystad utförde fler dagsverk än torparna vid Karslund. Dagsverken fanns kvar vid Bystad till år 1900 även om det bara var vid ett av torpen i undersökningen och det gjorde dagsverken inte vid Karslund. Ytterligare skillnader var att dagsverken vid Bystad skulle utföras per vecka, vid Karslund var det per månad. Utifrån kontraktet som har undersökts vid Bystad och Karslund var det möjligt att laga skiftet

påverkade skillnaderna gällande torparnas kontrakt och att de skilde sig åt. Jämför vi denna studie med Bäcks resultat, så kan vi se likheter gällande hans beskrivningar angående skillnader mellan bonde och herrgårdstorp. Bäck hävdar att herrgårdstorp utförde små sysslor som att plocka bär, vilket vi kunde även se i min undersökning, Bäck menar också att herrgårdstorpens dagsverk utfördes per vecka som vid Bystad. Om mina resultat stämmer angående torparnas grupptillhörighet är svårt, mina resultat visade att arrendeavgiften beräknades i kontanter vid båda herrgårdarna efter ett par år. Vid Bystad skulle torparna inte betala arrendeavgiften i kontanter då torparna fortfarande skulle utföra dagsverk, malmforsling, kolning och frakt av kol. Samtidigt visade det sig att torparna vid Bystad kunde få betalt för dagsverk och vid leveranser av kolad ståndskog vid Brevens bruk, det är ett tecken på att torparna liknade bondetorp enligt Bäck. De betalda dagsverken var färre än de dagsverk som utfördes utan ersättning och vissa torparkontrakt hade dagsverk mot betalning vid Bystad. Enligt Bäck var skillnaderna mellan bonde och herrgårdstorp ovanligare efter laga skiftet och det var framför allt bondetorparen som blev mer lik herrgårdstorparna. Att det inte fanns lika många kontrakt vid Karslund skulle enligt Bäck kunna beror på att laga skifte trädde i kraft där och att det torparna inte längre var populära som arbetskraft, då de inte var lika billiga som backstugusittarna. Något som gav tecken på att detta skulle kunna stämma in på uppsatsen resultat var att dagsverken vid Bystad herrgård fanns kvar fram till 1900-talet, om torparna inte var intressanta som arbetskraft, hävdar Bäck, att torparkontrakten inte hade haft lika stort fokus på dagsverk, arrenden hade istället betalats i form av kontanter.

Samtidigt går det inte att utesluta Bäcks resultat om att torparkontrakten fastställdes beroende på regionens sysselsättning, jordbruk och skogsbyggd. Det innebär att torparkontrakten som ingick i min undersökning vid Bysta och Karslund kunde varit anpassade utifrån vad herrgårdarna ägde för mark och vilket arbete de kunde erbjuda torparna. Det är också intressant att torparna vid Bysta kola ståndskog, vilket teoretiskt sätt borde innebära att Bystad herrgård har ett aktivt skogsbruk. Enligt Bäcks resultat utförde torparna vid skogbruken mindre dagsverk än de på slätten och min undersökning tenderar att visa på motsatsen. Samtidigt försvinner dagsverken med tiden, vilket påverkar undersökningens resultat, det kan vara samma resultat som Bäcks fastän det inte framgår lika tydligt, då jag enbart studerat torparnas kontrakt. Även om detta inte är uppsatsen fokus så är det intressant att torparna vid Bystad utför kolning, skogsarbete och ändå har fler dagsverk än torparna vid Karslund.

Enligt Gadd var det vanligt med regionala skillnader gällande jordbruks teknik och att befolkningen inom de olika regionerna anpassade sig efter hur trängen såg ut, det är samma tankar som Bäck redogjorde för i sin studie. Uppsatsen visar även en stor regional skillnad och det är att laga skifte inte genomfördes i den östra delen vid Bystad men vid den västra delen genomfördes reformen laga skifte. Hur det kommer sig att laga skifte inte genomfördes är av intresse då, det fanns skillnader mellan herrgårdarna och deras torparkontrakt. Att laga skifte inte genomfördes vid Bystad skulle det kunna varit ett tecken på ett mer jämställt förhållande mellan ägaren av herrgården och dess anställda eller handlade det om ekonomiska svårigheter? Enligt Stattin så hade det visat sig snabbt i Skaraborgs län att införandet av laga skifte kunde leda till ekonomiska kostnader och ännu större kostnader om länet eller byn riskerade dåliga skördar i samband med skiftet.

Jonsson hävdade också att torparkontrakten var till för att kontrollera torparna, godsägarna använde torparna som arbetskraft och försöka att förse sig själva med en ekonomisk vinst genom att ta ifrån torparna vissa rättigheter. Rättigheter enligt Jonsson bestod av torparnas förmåga att kunna försörja sig själva genom arbete, torpets egendom, jord och skog. Jonsson menade att torparna vid hans studie förlorade rättigheter till röjselrätt vilket innebar att de även blev skuldsatta. Gällande skulder så gick det att se utifrån min egen studie att torparna vid Bystad kunde ha skulder och att torparna var tvungna att betala ränta på skulden. I övrigt gick det att se utifrån torparkontrakten att de var kontrollerade av godsägarna, dels var de tvungna att utföra arbete i form av dagsverk, det fanns även risk för att det behövde utfört extra arbete, detta arbete var då bestämt att det inte fick överskrida en viss gräns. Ytterligare något som visade på torparkontrakten utgick från någon form av kontroll, var att tvister gällande kontrakten inte fick tas upp i rätten och att torparna var tvungna att följa det som godsägaren bestämt. Vid Bystad herrgård fanns det inget skrivet om vad som gällde vid tvister av torparkontraktet, det kan betyda att torparna vid Bystad hade möjlighet ta upp olika ärenden vid domstol. Ytterligare ett tecken på att tvister kunde hamna i domstol vid Bystad berörde att torparna kunde varnas om de inte utförde sina dagsverk, skedde det fler gånger att dagsverken inte utfördes, kunde torparna fällas till böter. Detta skulle kunna bero på att laga skifte inte genomfördes vid Bystad eftersom de hade liknande tendenser som i Jonsson studie, den studien berörde tidsperioder innan laga skifte trädde i kraft.

Slutsats

Studiens syftet var att göra en lokal studie om torparnas villkor vid två herrgårdar i Örebro län för se om det finns lokala skillnader mellan torparna villkor och vilka skillnader det i så fall är. Utifrån undersökningen gick det att konstatera att det fanns lokala skillnader mellan torparnas villkor vid två olika herrgårdar inom Örebro län, det var även skillnader mellan torpen som lydde under samma herrgård. Utifrån denna undersökning är det svårt att dra någon slutsats om vilka faktorer som var avgörande för att kontrakten skilde sig mellan herrgårdarna. Det finns tendenser att laga skifte kan påverkat att det fanns skillnader, då dagsverk och arbete var ett fokus vid Bystad en längre tid och vid Karslund försvann dagsverken och arrendeavgiften betalades i kontanter. Det var svårt att se om Bystad använde sig av herrgårdstorpore eller inte, det fanns skyldigheter som antydde att dem skulle vara herrgårdstorpore, samtidigt fanns det antydningar om att dem inte skulle vara de. Det skulle kunna vara så att herrgårdarna anpassade villkoren efter herrgårdens tillgång av arbete och inriktning av arbete. För att helt klarlägga vad undersökningens resultat beror på skulle det behöva utföras en större undersökning, fler torp skulle behöva involveras och det är möjligt att det skulle behöva användas annat material som skulle kunna bygga vidare på detta.

Referenslista

Bäck, Kalle (1988). Laga skifte och torpbebyggelse i Östergötland 1827-65

Gadd, Carl-Johan (2009). *Agrar revolution under två sekel*. Stockholm

Gadd, Carl-Johan (1983). *Järn och potatis. Jordbruk, teknik och social omvandling i Skaraborgs län 1750-1850*. S. 15f.

Eckerbom, Nils-Peter (1976). *Bystad och Brevens bruk*.

Esbjörnson, Estrid (2003). *Värt att se i Örebro län*.

Hedenborg, Susanna & Kvarnström, Lars (2006). *Det svenska samhället 1720-200 Bönderna och arbetarnas tid*. Studentlitteratur.

Hushållningssällskapet (1837) *Handlingar för år 1836*.

Jonsson, Johan Vilhelm (1902). *Örebro läns kongl. hushållningssällskaps historia 1803-1902 jämte öfersikt öfver landthushållningens utveckling inom länet under samma tid*. Örebro dagsblads tryckeri. Örebro.

Myrdal, Janken & Gadd, Carl-Johan (red.) (2000). *Det svenska jordbrukets historia. Bd 3, Den agrara revolutionen: 1700-1870*. Stockholm: Natur och kultur/LT i samarbete med Nordiska museet och Stift. Lagersberg

Jonsson, Per (1989). *Finntorparna Mången: jord, människor och rättsuppfattning i förproletär bergsmiljö*.

Stattin, Jan (1980). *Hushållningssällskapen och agrarsamhällets förändring: utveckling och verksamhet under 1800-talets första hälft*. Diss. Uppsala: Univ.

Sylvan Larsson, Gunnel (1993), *Carlslund: från kungsladugård till herrgård*. Örebro: Örebro läns museum

Winberg, C. (1975). *Folkökning och proletarisering: kring den sociala strukturomvandlingen på Sveriges landsbygd under den agrara revolutionen*. Göteborg: E & B (distr.).

Otryckta källor

Carlslunds gårdsarkiv: Torparkkontrakt 1850-1920, F 5 volym 1, Örebro stadsarkiv.

Bysta Fideikommiss: Kontrakt, F1b, volym 1, Örebro stadsarkiv.

Bysta Fideikommiss: Kontrakt, F1a, volym 2, Örebro stadsarkiv.